

Tartu Riiklik Ülikool

NSV Liidu ajaloo kateeder

ulle Sepp

Tartu kodanlus ja tema sotsiaalne

päe(1920 - 1940)

Diplomitöö

Töö juhendaja:

ajalooteaduste kandidaat

R.Pullat

TRÜ NSV Liidu ajal. kat.
Inv. nr. 2167

*Soovitan vastuvõetaks
R.Pullat
1969.a.
Jlu.*

Rapla 1969

Sissejuhatus

Käesoleva töö põhieesmärgiks on anda ülevaade Tartu kodanlusest (aastail 1920-1940), tema arvulisest suurusest, professionaalsest ja sotsiaalsest jagunemisest ning tema majanduslikust ja poliitilisest tegevusest. Tartu kodanluse iseloomustamisel tuleb silmas pidada ühtlasi ka kogu eesti kodanlust ja püüda võrrelda Tartu kodanlust kogu maa kodanlusega, tuua välja tema erijooned.

Kodanlusest saame konkreetse ettekujutuse alles siis, kui oleme analüüsinud kapitalistliku formatsiooni kõiki ühiskondlikke klasse. Seepärast peatume esimeses peatükis kõigepealt Tartu elanikkonnal üldse, andes lühikese ülevaate rahvaarvu dünaamikast, elanikkonna professionaalsest ja sotsiaalsest, vanuselisest ning rahvuslikust koosseisust. Ning alles seejärel asume ühe sotsiaalse klassi-kodanluse lähema käsitlemise juurde.

Kahjuks on Eesti linnade, sealhulgas ka Tartu kodanluse areng seni läbi uurimata. Lähemalt on käsitletud revolutsioonieelset Tallinna kodanlust R. Pullat oma töös "Tallinnast ja tallinlastest". Nimetatud teoses antakse ülevaade eesti rahvusest, kodanluse kujunemisest, tema suuruselt ning tegevusest. Mainitud raamatus antud kodanliku klassi analüüs oli mitmeti eeskujuks, kuidas antud küsimusele läheneda.

Eeskuju pole leida ka vene nõukogude ajalookirjandusest. Nii kirjutas P. I. Ljatsenko aastaid tagasi oma "NSV Liidu rahvamajanduse ajaloo" teises köites, andes ülevaadet vene tööstuskodanlusest, et "Vene kodanluse kui klassi ajalugu ei ole veel üldse uuritud. Peaaegu ainsaks kokku-

võtlikuks tööks on Berlini raamat "Russkaja buržuazia v strane i novoje vremja" *

Kuid viimasel ajal on juba astunud esimesed sammud Vene kodanluse teadusliku uurimise teel. Näiteks I.F. Gindinilt ilmus 1963.a. ajakirjas "Istoorija SSSR" artikkel "Vene kodanluse kapitalismi perioodil, tema areng ja kohustused". Nimetatud artiklis annab autor ülevaate vene kodanluse kujunemisest. Kodanluse kasvu peamiseks kiirendajaks nimetab ta 1861.a. reformile järgnevat kapitalismi arengut. Samuti selgitab ta, et Vene kodanluse kujunemise omapäraks oli see, et siin pärisorjus likvideeriti ülevalt poolt ning säilisid tugevad pärisorjuse igandid, mistõttu vene kodanlus oli nõrk. Poliitiliste nõudmistega astus välja alles pärast 1905-1907.a. revolutsiooni. Samas iseloomustatakse ka Peterburi kodanlust.

* P.I. Ljatsšenko, NSV Liidu rahvamajanduse ajalugu, 11 kd, Tallinn 1961, lk. 20

Eesti kodanluse kohta on andnud üldhinnanguid sellised Nõukogude Eesti autorid, nagu P. Vihalem, O. Sepre, Ö. Elango, H. Saarniit, E. Brandt, R. Renter, F. Sauks jt.

P. Vihalem oma mahukas teoses "Eesti kodanlus imperialismi teenistuses" annab põhjaliku ülevaate eesti kodanluse rahvavaenalikust tegevusest, tema üraust imperialismi teenimisest kodusõja aastail. Teoses näidatakse eesti kodanluse reaktsioonilist poliitikat ka revolutsioonieelsel ja järgsel perioodil. Autor paljastab eesti kodanluse võltsi teesi, tema võitlusest tsarismi vastu eesti iseseisvuse nimel. Ta näitab et eesti kodanluse poliitikat iseloomustas ustavus tsaarivõimule, kes oli muutnud Vene riigi rahvaste vanglaks. "On ilmne, et ustavus tsaarivõimule ei ole ühendatav Eesti rahvusliku vabaduse ja sõltumatuse eest võitlemisega." **

Teoses "Valimised kodanlikus Eestis" annab P. Vihalem ülevaate kodanlike parteide poliitilisest tegevusest, iseloomustab kodanluse reaktsioonilist valimissüsteemi, kodanluse terrorit töölisklassi vastu.

O. Sepre oma töös "Eesti kodanlik riik monopolide teenistuses" toob välja eesti kodanluse omapära, rõhutab tema erilisel reaktsoonilisel iseloomu.

xx P. Vihalem "Eesti kodanlus imperialismi teenistuses, Tallinn, 1960, lk. 16"

Pikemalt peatub autor probleemil, kuidas kodanlus teenis truult välismaist imperialismi. (Teoses "Kodanliku Eesti sõltuvus imperialistikest maadest")

Kodanluse reaktsoonilisel osal majandusliku mõtte arengus on peatunud V. Krinal, L. Loone ja I. Soidra oma ühises töös. "Majandusliku mõtte põhajooni kodanlikus Eestis". Teoses paljastatakse eesti kodanluse reaktsoonilise majandus- ja sotsiaalpoliitika õigustamine

Andmeid ja hinnanguid eesti tööstuskodanluse kohta on andnud E. Brand töös "Eesti majanduse olukord kodanliku diktatuuri perioodil" ja R. Renter ("Suurtööstuse tekkimine ja arenemine Eestis XIX ja XX sajandil", Tallinn 1958).

Kaubanduskodanlusele annab üldise iseloomustuse F. Sauks oma teoses "Kaubanduse arengust Eestis kapitalismi tingimustes".

Kõik nimetatud uurimused olid suureks abiks kodanluse probleemi käsitlemisel.

Töö kirjutamisel kasutasin ka kodanlikus Eestis avaldatud statistilisi kokkuvõtteid. Belkõige tuli peatuda Riigi Statistika Keskküüroo väljaannetel nagu "Eesti arvudes", kuu-kiri "Eesti Statistika" ning 1922. a. ja 1934. a. rahvaloenduse ning I majandusloenduse andmetel.

Samuti kasutasin ka Eesti aadress-raamatuid ning Eesti ranga aastaraamatuid. Kasutamata ei saanud jätta ka Tartu kodanluse häälekandjat "Postimees". Nimetatud allikad andsid kokkuvõtte rahvastiku demograafilisest koostisest, olid aluseks elanikkonna sotsiaalse koosseisu määramisel.

Muidugi tuleb silmas pidada, et kodanlik statistika oli kapitalistide teenistuses. Tema abil püüdis kodanlus varjata oma rahvavaenulikku tegevust.

Eriti raske oli nende materjalide põhjal elanikkonna sotsiaalse koosseisu ja ka kodanluse klassi kindlaks tegemine. Kuüti ju nendes andmetes ronnkem rönutada elanikkonna jagunemist kutsealade järgi.

Suureks abiks oli V.I.Lenini teos "Kapitalismi arenemine Venemaal", milles anti põhimõtted, mille järgi ja kuidas kasutada kodanliku statistika materjale elanikkonna sotsiaalse klassistruktuuri kindlaks tegemisel.

Eeskujuks oli ka läti ajaloolase Starodubski töö "Kodanliku Läti statistika reaktsiooni teenistuses". Nimetatud töö aitas õigesti hinnata kodanliku statistika andmeid, samuti anti seal näpunäiteid, milliseid kodanlikus statistikas antud grupe ja kihte lugeda ühe või teise põhiklassi hulka.

Töös kasutatud arhiivimaterjal paikneb põhiliselt Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarniivis, Tartus.

Üldiselt on materjal laialti pilliatud paljudes erifondides ja väga arvukates toimikutes, kust materjali kogunemine nõuab ronnkesti aega. Et aga töö kirjutamiseks ettenähtud aeg oli piiratud, polnud muidugi võimalik kaugeltki kõiki antud teemat puudutavaid materjale läbi töötada.

Valitud materjalide kohta võib öelda, et nemadki pärlnud alati süsteemikindlalt ja täpselt koostatud. Nii mõnigi kord oli neid kogutud erinevatel alustel. Kohati puudus osa andmeid. Ettevõtte enese poolt antud andmed olid alati väiksemad kui mitmesugustes reklaamiga seotud väljaannetes esitatud suurused.

Samuti tuleb arvestada asjaolu, et paljusid andmeid, mis iseloomustavad kodanluse majanduslikku ja poliitilist tegevust pole üldse fikseeritud.

Töö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis antakse ülevaade Tartu rahvaarvu dünaamikast, elanikkonna sotsiaalsest ja professionaalsest, soolisest ja vanuselisest ning rahvuslikust koostisest. Teine peatükk annab ülevaate Tartu kodanlusest ja tema sotsiaalsest koosseisust. Kolmandas peatükis käsitletakse Tartu kodanluse majandusliku ja poliitilist tegevust.

Tartu elanikkond

1. Rahvaarvu dünaamika

"Linnarahvastiku arvu muutumine on linnade ajaloolise arenemise põhilisi näitajaid, mille dünaamika sõltub jõudude arengust. Samal ajal aga kajastab linnarahvastiku arvu suurenemine või kahanemine samal territooriumil asetleidnud tootlike jõudude üldist arenemist. Siit tulenevalt aga on võimalik linnarahvastiku arvu dünaamika alusel teha järeldusi tootlike jõudude arenemises toimunud nihete kohta".¹

Linnarahvastiku kiiret kasvu möödunud sajandi lõpu aastakümnetel ja XX alguses põhjustas kapitalistlike suhete areng. Teoses "Kapitalismi arenemine Venemaal" kirjutas V.I.Lenin:

"Vaadeldava protsessi ilmekaimaks avalduseks on linnade kasv".²

Statistilistele andmetele toetudes näitas ta, et linnaelanike protsent kasvab pidevalt, s.o. toimub elanikkonna siirdumine põllumajandusest kaubanduslikele ja tööstuslikele tegevusaladele. Venemaa Euroopa-osa linnad kasvasid kaks korda kiiremini kui muu elanikkond. 1863-1897.a. oli kogu rahvaarv suurenenud 53,3 % võrra, maaelanikkond 48,5 %, linnaelanikkond aga 97,0% võrra.³

Linnarahvastiku arvu kiire kasv ja tema osatähtsuse tõus rahva üldarvus jätkus ka järgnevail aastail.

Nii suurenes aastail 1897-1914 Venemaa Euroopa osa rahvastik 6,5 miljoni võrra.⁴

Eestil nagu teistelgi Baltimaadel oli eriline koht Venemaa koosseisus, sest tal olid head ühendusteel lähemal ja ka 1. R. pullat, Eesti linnarahvastiku dünaamika aastail 1917-1940, Eesti NSV TA Toimetused XVII kd, Ühiskonnateadused, 1968, nr. 4, lk. 360

² V.I.Lenin, Kapitalismi arenemine Venemaal, Teosed, 3 kd, Tallinn 1950, lk. 467.

³ Sealsamas, lk. 467

⁴ R. pullat, Tallinnast ja tallinlastest, Tallinn, 1966, lk. 24

kaugemal asuvate aladega. See aga soodustas ja kiirendas siin kapitalismi arengut.

Eesti elanike arv kasvas 723000-lt 1863. aastal 985850-le 1897. aastal, seega 34 aasta jooksul rohkem kui 36,0 % võrra. Linnarahvastik kasvas kiiremini kui maarahvastik, töustes samal ajavahemikul 64000-lt 189582-le, seega ligi kolmekordseks,⁶ vastavalt sellele suurenes ka linnaelanike osatähtsus Eesti elanikkonnas nimetatud ajavahemikul 8,8 %-lt 19,2 %-le, kogu Venemaal aga vaid 13 %-le.⁷ Seega Eesti oli tsaari-Venemaa koosseisus üks kapitalistlikult enamarenenud piirkondi.

Suurele Sotsialistlikule Oktoobrirevolutsioonile järgnenud Saksa okupatsiooni ja kodusõja aastail, mil majanduslike sidemete katkemine ülevenemaalise turuga tõi endaga kaasa suurtööstuse ja transiitkaubanduse languse, vähenes Eestis ka elanike arv.

Elanikkonna vähenemist põhjustasid mõningal määral ka epideemiad ja evakuatsioon. Kui 1913. aastal oli Eesti elanike arv 1 235 000, siis 1922. aastal vaid 1 107 130.⁸ Linnaelanike arv vähenes mainitud perioodil 20,0 %.

Seejärel algas aeglane juurdekasv ja 1939. aastaks töusis elanike üldarv kodanlikus Eestis 1 133 881-le, seega suurenes elanike arv 17 aastaga 26 751 inimese ehk 2,4 % võrra.⁹

Kodanliku Eesti linnarahvastiku arvu dünaamikat iseloomustab järgnev tabel.

⁵ R. Pullat, Tallinnast ja tallinlastest, lk. 24

⁶ Sealsamas, lk. 24

⁷ Eesti NSV ajalugu II kd., Tallinn, lk. 121

⁸ R. Pullat, Eesti linnarahvastiku dünaamika aastail 1917-1940, lk. 363

⁹ Sealsamas, lk. 363

Eesti linnarahvastiku arvu dünaamika aastail

1922 - 1939 ¹⁰

Aastad	Linnad	Alevid	Kokku	Dünaamika protsentides 1922=100,0 %
3.XIII 1922	263425	38176	301601	-
..I 1929	335220	28044	363264	120,45
..IIII 1934	323007	26818	349826	115,99
..I 1939	372125	-	372125	123,38

Nagu tabelist selguo, suurenes aastail 1922-1939 linnaelanike arv Eestis 23,38 % võrra. Linnaelanike arv kasvas suure osas sel teel, et senised alevid ja asulad nimetati ümber linnadeks ning samuti ka mõnede linnade territooriumide laiendamise teel.

Nii muudeti 1926.a. linnadeks Nõmme, Tapa, Türi, Põltsamaa, Tõrva ning 1938.a. said linnaõiguse Mustvee, Jõhvi, Mõisaküla, Kunda, Sindi, Elva, Kallaste, Antsla, Kilingi-Nõmme, Kärkla, Jõgeva, Keila, Suure-Jaani ja Muksla.

1929-1933.a. majanduskriisi ajal vähenes Eestis rahvaarv. Sest muudatused toomises mõjustavad alati ka rahvastiku arvu muutusi. Nimetatud perioodil vähenes ka linnade elanikkond.

Kriisi tõttu suurenenud tööpuudus sundis inimesi maale minema.

1934.a.1.märtsi rahvaloenduse andmeil oli Eesti linnade elanikkond viie aasta ja 2 kuu vältel vähenenud 13 438 inimese võrra.11

Arvestamata administratiivpiiride laiendamisest tingitud elanike arvu suurenemist kasvas kahe rahvaloenduse vahelisel ajal s.o. 12 aasta ja 3 kuu vältel elanikkond aastas keskmiselt ainult 0,78 %.¹²

¹⁰ R.Pullat, Eesti linnarahvastiku dünaamika aastail 1917-1940, lk.364, alusel koostatud.

Linnaelanike arvu muutumist kodanliku korra ajal iseloomustab lähemalt tabel "Eesti linnarahvastiku dünaamika 1922-1940" (vt. lisa tabel nr. 1)

Sellest selgub, et kõige kiiremini kasvasid Nõmme 164,19 %, retseri 85,64 %, Turi 52,54 % ja Rakvere 68,56 %.

Suurem osa linnarahvastiku juurdekasvust kuulus Tallinnale koos Nõmme ja Tartule. Esimesed olid immigratsioonikeskusteks, Tartusse koondus aga peamiselt kohaliku maakonna ja Lõuna-Eesti teiste alade elanikke.

Kriisi aastail (1929-33), vähenes linna rahvastik enamuses linnades kui ka alevites, näiteks Narvas, Paides, Paldiskis, Pärnus, Rakveres, Tartus, Türil, Valgas, Viljandis, Võrus, Jõgeval, Kilingi-Nõmmel, Põltsamaal, Kundas, Kärdlas, Mustvees, Mõisakülas, Narva-Jõesuus, Suure-Jaanis, Võõpsus ja Elvas.

Linnade kasvu vaatlemisel selgub, et Eesti linnade elanikkonna arvu dünaamika on kõikuv.

Kuid üks ole see ju kapitalistliku tootmise stiihilise arengu ja tööstuse nõrga kontsentratsiooni tunnistuseks. Seetõttu kasvasid ka kõigepealt mitteindustriaalsed väikelinnad (näiteks Tõrva juurdekasv 75,58 %, Antsla 74,40 %, Elva 65,85 %).¹³

Selline oleks lühike ülevaade Eesti linnarahvastiku dünaamikast kapitalismi perioodil.

Järgnevalt peatuksin Tartu elanikkonna arvu dünaamikal.

Rahvaarvu poolest oli Tartu kodanliku korra ajal teisel kohal pealinna järel. 1922. a. rahvaloenduse andmeil oli Tartus 50 342, Tallinnas aga 122 419 elanikku, s.o. 72 077 võrra rohkem.¹⁴

1934. a. teise rahvaloenduse järgi olid elanike arvud Tartus 58876, Tallinnas 136 451, 77 575 elanikku rohkem.¹⁵

Elanikkonna kasvu võrdlemiseks esitan järgneva tabeli, milles on antud rahvaarvud aadressibüroode andmete alusel.¹⁶

¹¹ R. Pullat, Eesti linnarahvastiku dünaamika aastail 1917-1940, lk. 365

¹² Sealsamas, lk. 365

¹³ R. Pullat, Eesti linnarahvastiku dünaamika aastail 1917-1940, lk. 365

Tartu elanike arvu dünaamika aastail 1922-1940¹⁸

Aastad	19 Mehi		Naisi		Kokku	Võrreldes 1922.a. %-des	Iive aastas
	arv	%	arv	%			
1922	23330	43,2	30426	56,8	53756	-	+ 6,6
1925	24471	42,5	32891	57,5	57362	106,6	+ 6,6
1926	24851	42,2	33731	55,8	58582	110,9	+ 2,1
1927	25853	42,5	34977	57,5	60830	111,8	+ 3,6
1928	25825	42,2	35302	55,8	61127	112,3	+ 4,7
1929	27514	42,4	37271	57,6	64785	120,5	+ 5,9
1930	28551	42,3	38798	57,7	67349	106,7	+ 3,9
1931	29851	42,7	40082	57,3	69933	129,9	+ 2,3
1932	30737	42,9	40806	57,1	71543	131,2	+ 2,3
1933	24758	42,9	32969	57,1	57727	107,4	- 19,2
1934	25363	42,8	33610	57,2	58973	109,7	+ 2,1
1935	25237	42,9	33512	57,1	58749	109,1	+ 0,3
1936	25362	43,3	33569	56,7	58931	109,6	+ 1,3
1937	25630	43,1	34013	56,9	59643	111,5	+ 0,7
1938	25775	42,8	34329	57,2	60104	111,7	+ 0,3
1939	25802	42,8	34479	57,2	60281	111,0	- 4,6
1940	25167	42,9	33664	57,1	58831	110,7	-

Esitatud andmed näitavad, et elanike arv Tartu linnas võrreldes 1922. aastaga kasvas. Kuigi linnaelanike kasvu protsent oli väga tagasihoidlik.

Kõige suurem oli rahvaarv 1932. a. (kasv võrreldes 1922. a. 31,2 %). Kuid sellele järgnes majanduskriisist tingitud langus juba järgmisel aastal.

Kui jälgida iivet aastate lõikes, võib öelda, et kõrgem oli iive 20-ndatel aastatel. Iive langus 30-ndatel aastatel.

Üldiselt võib aga Tartu elanike arvu muutumise kohta öelda, et siin ei esine eriti suuri kõikumisi. Linnastumise tempo on aeglasem kui Tallinnas. Eks ole põhjuseks asjaolu, et kogu Eesti suurtööstust haaranud laostumine puudutas Tartut vähe, sest siin puudus märkimisväärne suurtööstus. Tartu jäi oma iseloomult väiketööstuslik-kaubanduslikuks linnaks.

¹⁸ Eesti Statistika, 1922-1940 järgi koostatud

¹⁹ Elanike arv antud iga aasta kohta 1. jaanuari seisuga.

Aastal Linn	1881		1897		1914		1922	
	Arv	%	arv	%	arv	%	arv	%
Tallinn	50488	100,0	64572	127,9	134485	266,4	123419	242,5
Tartu	29974	100,0	42308	141,1	50000	166,8	50342	168,0

Nagu tabelist selgub kasvas ajavahemikul 1881-1897 Tartu elanike arv kiiremini kui pealinna oma. Kui Tallinna elanikkond suurenes 27,9 % võrra, siis Tartu elanikkond kasvas samal ajal 41,0 % võrra. Kuid see oli ajutine nähe.

Tartu kiirele kasvule avaldas soodsat mõju raudteede ehitamine. Nii järgnes Tallinna Peterburgiga ühendava raudtee avamisele (1870. a.) Tapa-Tartu liini ehitamine 1876. a. Seega ühendati Tartu Tallinna ja Peterburgiga. 1887. aastal sai Tartu raudteeühenduse Valgaga, viimase kaudu aga ka Riiaga. 1889. aastal valmis ka veel Valga-Võru-Pihkva raudtee ja Tartu muutus tähtsaks raudteesõlmeks Eestis. Raudteeühendus suurte tööstus- ja kaubanduskeskustega ning tsunftikorralduse kaotamine 1866. a. soodustasid Tartu tööstuse ja kaubanduse kiiremat arenemist. Ja on loomulik, et kiirenev majanduselu areng põhjustas ka rahvaarvu intensiivsema kasvu.

Tallinna elanikkonna kasv oli eriti kiire aastatel 1871-1881 (aasta keskmine liive 5,7 %). Vaadeldaval perioodil (1881-1897) aeglustus juurdekasv.¹⁷ Kuid imperialismi perioodil rahvastiku kasvutempo kiirenes jällegi, jõudes kõrgpunkti 1914. a. 1. jaanuariks.

Juba 1914. aastaks oli 1881. a. võrreldes Tallinna elanike arv kasvanud 126,4 % võrra, Tartus aga vaid 66,8 %.

Ka 1922. aastal jäi Tartu elanike arvu kasvutempo pealinna omast maha. (Tallinn 142 %, Tartu 68,0 %). Kuidas muutus Tartu elanike arv aastatel 1922-1940, sellele annab vastuse järgnev tabel.

14 1922. a. üldrahvalugemise andmed, 11 vihik, Üleriikline kokkuvõte, Tallinn 1924, lk. 21

15 1. III 1934. a. rahvaloenduse andmed, 1 vihik, Tallinn, 1934, lk. 13

16 Tartu linna statistikabüroo koguteos "Tartu", 1927, lk. 444

Millisel teel kasvas siis linna elanike arv? Nagu teistes Eesti linnades oli rahvastiku loomulik juurdekasv ka Tartus väike. Aastas keskmine sündivus 1100, suremus 900, seega juurdekasv 150-200.²⁰

Mõningaid andmeid elanike loodusliku liikumise kohta

Tabel 3

Rahvastiku loomulik liikumine 1925-1935.a.²¹

1927-28	1927-29	1930-34	1935	%
sündi- suremus +- müS	sündi- suremus +- müS	sündi- suremus +- müS	sündi- suremus +- müS	1934.a. loenduse alusel
669 -215	676 928 -252	640 826 -186	653 913 -260	- 3,65

Seega ajavanemikul 1925-1935 oli rahvastiku loomuliku liikumise protsent negatiivne. 1936.aastal kasvas elanike arv loomuliku juurdekasvu teel vaid 1,2 %, 1937.a. 0,8 % ning 1938.aastal vaid 0,3 %.²²

Seega elanikkond suurenes loodusliku juurdekasvu teel väga minimaalselt. Loodusliku juurdekasvu teel kasvas Tartu elanikkond vaid keskmiselt 2,0 % võrra.

Tartu saavutas oma elanike arvu suurenemise just tänu rahvastiku menhaanilisele liikumisele. Tartu elanike arvu kasvuga taga ajel vähenes maakonna elanikkond. Esitatud näidet aitab tõestada tabel, milles võrreldakse elanike muutumist Tartu maakonnas üldse ning eraldi Tartu linnas ja valdades.²³

Tabel 4

Elanike arvu muutumine Tartu maakonnas ja Tartu linnas 1881 -1934.a.

Aastad	Elanike arv tuhandeis		
	Tartu maakonnas	Tartus	Valdades
1881	177	30	147
1897	190	40	150
1922	186	50	135
1934	189	58	130

²⁰ Tartu, lk. 444

²¹ "Eesti Statistika" 1937, lk 4

²² "Eesti Statistika" 1938, lk. 183

1897.aastaks võrreldes 1881 aastaga kasvas elanike arv maakonnas üldse 13000 võrra, sellest linnas 10 000 võrra valdades vaid 3000 võrra. Ajavahemikul 1897-1922 oli elanike kasv aeglasemaks, võrreldes eelneva perioodiga.

Siin tuleb kindlasti arvestada, et perioodi 1881-1897 oli kapitalismi kiire arengu aeg, mida soodustas raudtee ühenduse loomine tähtsamate tööstuskeskustega. Kuid järgmisel perioodil eriti aga seoses kodanliku diktatuuri kehtestamisega linnastumine aeglustus. Seoses Venemaaga sidemete katkestamisega halvenes riigi majandus, eeskätt aga tööstuse areng.

1922.aastaks kasvas maakonna elanike arv 4000 võrra, linnas 10 000 võrra, maakonna elanike arv vähenes 15 000 võrra. Ajavahemikul 1922-1934 kasvas maakonna elanike arv 3000 võrra, linnas 8000 võrra ning valdades vähenes 5000 võrra.

On selge, et linna elanike arv kasvas oluliselt maakonna elanike arvel. Leiavad kinnitust V.I. Lenini sõnad: "Oma iseloomu tõttu vähendab kapitalistlik tootmisviis pidevalt põllumajanduslikku rahvastikku võrreldes mittepõllumajanduslikuga"²⁴ Tartu kasvas peamiselt väljastpoolt linna tulevate elanike arvel. Ei saa öelda, et Tartus oleks olnud palju põliseid elanikke.

1922.a. rahvaloenduse materjalide põhjal jagunesid Tartu elanikud sünnikohtade järgi järgmiselt.

Tabel 5

Tartu linna elanikud sünnikohtade järgi 1922.a.²⁵

Sünnikoht	M e h i		N a i s i		K o k k u	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Tartu maakonnas kokku	14857	43,6	20203	56,4	34060	67,6
sellest Tartu linnas	7104	45,2	8359	54,8	15463	30,9
sellest alevikus	50	31,4	109	68,6	159	0,4
sellest valdades	7703	41,7	11735	58,3	18438	36,1
Administratiivüksus teadmata	26	39,8	40	60,2	66	0,1
Teistes maakondades						
Virumaal	331	38,4	530	61,6	861	1,7
Järvemaal	117	40,3	173	59,7	290	0,6
Harjumaal	317	45,4	381	54,6	698	1,3
Läänemaal	82	45,5	98	54,5	180	0,3
Saaremaal	106	47,9	115	52,1	221	0,4
Pärnumaal	346	40,4	509	59,6	855	1,6

²³ Tartu lk.444 ja 11 rahvaloenduse andmete alusel koostatud.

²⁴ V.I.Lenin, Kapitalismi arenemine Venemaal, lk.18

Viljandimaal	1039	40,3	1539	59,7	2578	5,2
Valgamaal	436	36,4	759	63,6	1195	2,4
Jõrumaal	1239	48,8	1791	51,2	3030	6,1
Põlva maakond	58	46,8	66	53,2	124	0,2
Tallinnas	224	44,5	279	55,5	503	0,9
Linnades teistest						
maakondadest	546	37,2	920	62,8	1466	2,9
Ühikogude Venes	1770	44,3	2224	55,7	3994	7,9
Ühis	420	35,6	663	64,4	1083	2,1
Ühisriikides	343	44,3	431	55,7	774	1,5
Ühisriikide teadmata	151	45,6	182	54,4	333	0,6
Kokku	21638	42,9	28704	57,1	50342	100,0

Linnades sündinuid oli alla 1/3, täpsemalt 50342-st -15622 inimest s.t. 30,9%. See arv oli siiski suurem kui enamikus väikelinnades, näiteks Võrus 23,4%, Paides 24,7%, Viljandis 25,6%. Toimus ju sel perioodil mitteindustrialsete väikelinnade kiirem kasv.

Kõik ülejäänud 34720 elanikku s.o. 69,1% olid mujal sündinud ja sisse- ja väljarahvalikkumise tagajärjel Tartu asunud. Kõige enam oli rahvast linna juurde tulnud Tartu maakonnast, 18438 elanikku s.o. 36,2%. Seega kentib täielikult ka Tartu konda sisse- ja väljarahvalikkumise seadus, et lähemalt saabub linna rohkem elanikke kui kaugelt.

Järgnesid Võrumaa 3030 inimest 6,1%, Viljandimaalt 2578 (5,2%) ning Valgamaalt 1195 elanikku (2,4%)

Kapitalism lõi paratamatult rahvastiku liikuvuse, mida endised ühiskondliku majanduse süsteemid ei vajanud ja mis oli nende ajal vähegi suuremas ulatuses võimatu.²⁶

Kapitalistlik linnastumine oleneb peamiselt majanduslikest tingimustest:

1) töökojõust, mille loob kapitalismi areng ja talurahva kihistumine maal.

2) tömbejõust, mida avaldab tööstuse, transpordi ja kaubanduse areng linnades. "Mõlemad need tegurid on lahutamatu ja võrdselt olulised. Ühe või teise tähtsus võib ainult erinevail ajalõikudel mõnevõrra suureneeda või väheneda."²⁷

Vastavalt sellele, kuidas kapitalistlik tootmine põllumajanduses areneb, "väheneb nõudmine põllutööliste absoluutselt"

²⁵ 1922. a. rahvalugemise andmed, vihik 2, Tallinn

¹ 1924, lk. 116-117 andmete põhjal koostatud.

²⁶ V. I. Lenin, Kapitalismi arenemine Venemaal, lk. 503

²⁷ R. Pullat, Tallinnast ja tallinlastest, lk. 29

ta väheneb koos sel alal funktsioneeriva kapitali anulleerimisega, kusjuures tööliste väljatõstmisega ei kaasne nagu mitte-põllumajanduslikus tööstuses nende hoogsam ligitõmbamine.²⁸

Üheaegselt väiketöötajate massilise laostumisega löi kapitalism ka nõudmise palgatööliste järele.

V. I. Lenin märkis, et "nõudmine tööliste järele üldiselt võttas kasvab kord töustes õitsengu perioodil, kord langedes kriisiperioodil, nii et tööliste siirdumine ühest ettevõttest teise, riigi ühest otsast teise saab paratamatuseks"²⁹

Maata inimesed ja külakehvikud olid areneva kapitalistliku tööstuse jaoks tööjõu reservarmeeks.

Elanikkonna siirdumine maalt linnadesse on progressiivne nähtus, sest "see tõstab elanikkonna kirjaoskust ja tema teadlikkust, istutab temasse kultuurseid harjumusi ja tarbeid."³⁰

V. I. Lenin andis linnastumisele järgmise hinnangu: "Ilma rahvastiku liikuvuse tekkimiseta ei saa olla ka tema arenemist ja ~~akka~~ oleks naiivsus arvata, et mingi külakool võiks anda seda, mida annab viimastele iseseisev tutvumine mitmesuguste suhete ja kordadega nii lõunas kui põhjas nii põllumajanduses kui ka tööstuses, nii pealinnas kui maakolgastes."³¹ Just urbaniseerumisprotsessi tulemasena kujunes välja proletariaat ja tema vastasjõud-kodanlus.

Võrreldes tööstuslikult enam arenenud Tallinnaga oli linnastumise aste Tartus madalam. Eks näita see omakorda tootlike jõudude madalamat taset ning iseloomustab Tartu majanduslikku nõrkust. Tartu jäi kogu kodanliku perioodi vältel linnaks, kus puudus märkismisväärne suurtööstus, töötasid vaid peamiselt elanikkonnale tarbimisvahendeid tootvad kesk- ja väikeettevõtted.

²⁸ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 558

²⁹ V. I. Lenin, Kapitalismi arenemine Venemaal, lk. 459

³⁰ Sealsamas, lk. 483

³¹ V. I. Lenin, Kapitalismi arenemine Venemaal, lk. 203

2. Elanikkonna professionaalne ja sotsiaalne

koosseis

Ühiskonna sotsiaalne klassistruktuuri kindlaks tegemine on otsustavaks lüliks ja ajaloolises demokraafias. ilma rahvastiku ühiskondlik-sotsiaalse struktuuri tundma õppimiseta ei või anda õiget hinnangut sotsiaalmajanduslikule ~~protsendile~~ protsessidele.

Elanikkonna sotsiaalse struktuuri määramine kodanlike statistiliste andmete põhjal on aga raskendatud, sest kodanlus püüdis seda oma klassihuvidest lähtudes igati varjata. Tavaliselt anti vaid elanikkonna kutsealane jaotus, mis iseendast ei anna veel mingit ülevaadet elanike ühiskondlikest suhetest.

Ka Eesti kodanlikes statistilistes andmetes tuuakse ära elanikkonna jagunemine kutsealade järgi. Nimetatud andmetes antakse siiski ka elanikkonna grupeering sotsiaalsete tunnuste järgi.

Kuid nagu kirjutab läti ajaloolane Starodubski: "Siiski kõiges, ilma eranditeta, peab kodanlik statistika silmas nende grupeeringute andmisel, mitte ainult varjamise eesmärki vaid ta püüab maskeerida tõelist pilti elanikkonna klassilisest diferentseerumisest."

Kõigepealt siis elanikkonna professionaalsest koostisest.

Tartu elanikkonna professionaalse jagunemise kohta annavad ülevaate 1922. a. ja 1934. aasta rahvaloenduse andmed, samuti on ka vastavad andmed ära toodud koguteoses "Tartu".

1922. aasta rahvaloenduse materjalides jaotatakse Tartu elanikkond järgmiste tööalade järgi: tööstus, kaubandus, transport ja side, majateenijad, vahelduva tööga, ühistegevus, põllumajandus, vabakutselised ning puuduvad andmed. Ühistegevuseks peetakse tegevust administratiivalal ja nende all mõeldakse peamiselt ametnikke. Vabakutselised on isikud, kes elatusid honorarist, s. t. kunstnikud, kirjanikud jt.

Arvuliselt jagunes Tartu elanikkond alljärgnevalt

Tartu elanikkonna professionaalne
koosseis 28.XII 1922.a.

Tabel 6

32

Tööala	Arv	Protsent
Tööstus	15170	30,2
Kaubandus	7127	14,2
Transport ja side	2685	5,3
Majateenijad	10159	5,9
Vahelduva tööga		14,3
Ühistegevus	6806	13,5
Põllumajandus	1572	3,1
Vabakutselised	5367	10,6
Puuduvad andmed	1466	2,9
K o k k u:	50342	100,0

Kui võrrelda Tartut Tallinna ja Narvaga näeme Tartu vähem industriaalset iseloomu. Narva elanike üldarvust tegeles 45,4 % tööstuses ja pealinnas sai tööstusest ülalpidamist 38,4%. Tartus oli vastav protsent 30,1 absoluutarvudes 15170 inimest, kellest veidi vähem kui pooled 7322 olid aktiivsed, ülejäänud 7748 aga nende leibkondade liikmed.

Tartut iseloomustas suhteliselt elav kaubandus 14,2% (arvuliselt 7127), linna elanikest sai ülalpidamist kaubandusest, kuna vastav protsent Tallinna kohta oli 13,5 ja Narva kohta 8,0%.

Mõlemast nimetatud linnast oli Tartu ees ka administratiivalal tegutsevate (ühistegevus) ning vabakutseliste arvuga. Administratiivalal tegutses Tartus 13,1% elanike üldarvust (Tallinnas 12,7%, Narvas 9,6%).

Tihedamalt kui Tallinn oli Tartu elanikkond seotud põllumajandusega, 3,1% elanikest sai tulu põllumajandusest (Tallinnas 1,2%).

32 1922.a. üldrahvalugemise andmed, II vihik.
uleriikline kokkuvõte, lk. 20 põhjal koostatud

Side ja transpordi alal töötas Tartus kaks korda vähem inimesi kui Tallinnas 11,1% (Tartus 5,3%).

Tööstuse, kaubanduse, panganduse ja kindlustuse aladelt ülalpidamise saajaid oli Tartus 58,6% (Tallinnas 60,4%, Narvas 65,1%)³³. Kõigis nimetatud linnades sai veidi vähem kui 2/3 elanikkonnast oma ülalpidamise tööstusest ja kaubandusest.

1934. aasta rahvaloenduse andmeil jagunes Tartu elanikkond tööalade järgi:

Tabel 7

Tartu elanike professionaalne koosseis
1. III 1934. a.³⁴

Tööala	Arv	protsent
Tööstus	20511	34,8
Kaubandus	7947	13,6
Transport, side	3057	5,2
Majateenijad	3240	5,5
Vahelduva tööga	6338	10,8
ühistegevus	9340	15,5
Tööharu teadmata	3576	6,3
Põllumajandus	4797	8,3
Kokku:	58876	100,0

Nagu eelpool toodud andmed näitavad pole ka 1934. aastaks tööstuses tegutsevate elanike arv oluliselt suurenenud, vaid 4,6%. Tartu jäi ka 1934. aastaks väiketööstuslikuks linnaks.

Olulisis muutusi pole toimunud ka kaubanduses. Kaubanduses tegelevate protsent on langenud 14,2-lt%-lt 13,6%-le.

transpordi ja side alal töötajate arv on jäänud pea samaks (protsentides 1922. a. - 5,3%, 1934. a. 5,2%). Eks luba seegi järeldada, et olulisi muutusi Tartu transpordi- ja side arengus vaadeldaval ajavahemikul ei toimunud.

Enamvähem samal tasemel püsib ka majateenijate arv. Vähenenud on vahelduva tööga tegelevate arv. Samal ajal on aga suurenenud nende arv, kelle kohta märgitakse tööharu teadmata. Kuid nendest andmetest ei või tena mingeid järeldusi, kuna nimetatud jaotusest on täiesti välja jäetud vabakutselised, pole selge,

33 Tartu, lk. 444

34 II rahvaloendus Eestis, I. III 1934. a. Rahvaloenduse andmed,

viinik 4, Tallinn 1937., lk. 72

millise alaga on liidetud. ~~Jaotuses sotsiaalsete tunnuste järgi on~~ 1922.a. ja 1934.a. rahvaloenduse andmeid aluseks võttes võime koostada kogu Tartu elanikkonna tegevusalade statistika.

Tabel 8

Tartu elanikkonna professionaalne koostis
1922.a. ja 1934.a.

Tegevusalad	1922.a.		1934.a.	
	arv	protsent	arv	protsent
I põllumajandus	1572	3,1	4797	8,3
Tööstus	15170	30,2	20511	34,8
Kokku tootlike elanikke	16742	33,3	25308	43,1
II Kaubandus	7127	14,2	7947	13,6
Transport ja side	2685	5,3	3057	5,2
Maja- ja isikuteenistus, vanelduva tööga	10159	20,2	9578	16,3
Kokku pooltootlike elanikke	19971	39,7	20582	35,1
III Ühiskondlik tegevus	12173	24,1	9340	15,5
Töoharu teadmata	1466	2,9	3576	6,3
Kokku mittetootlike elanikke	13639	26,0	12916	21,8
Uldse:	50342	100,0	58876	100,0

Nagu esitatud tabelist selgub on võrreldes 1922.aastaga kasvanud tootlike elanike arv 33,3%-lt 43,1%-le. Kuid see tootlike elanike arv on suurenenud pool- ja mittetootlike elanike vähenemise arvel. Toodud andmeid on kõigepealt huvitav rünnitada ühiskondliku tööjaotuse järgi. V.I. Lenin näitas, et "sellelt seisukohalt tuleb kogu elanikkond jagada kolmeks suureks, alajaotuseks, I. põllumajanduslik rahvastik, II. Kaubandus-tööstuslik rahvastik, III. Mittetootlik (täpsemalt: majanduslikust tegevusest mitte osa võttev) rahvastik."

Tartu elanikkonna jagunemisest ühiskondliku tööjaotuse järgi saame järgmise pildi: 1922.a. 1934.a.

	1922.a.	1934.a.
Põllumajanduslik elanikkond	1572	4797
Kaubandus-tööstuslik "	35131	41093
Mittetootlik "	13639	12916
Kokku:	50342	58876

Nagu juba eespool nimetatud on 1922. ja 1934.a. rahvaloenduse materjalides antud elanikkonna kutsealase jaotuse kõrval ka nende grupeerimise sotsiaalsete tunnuste järgi. Nii jaotatakse elanikkond: 1) peremeesteks alalise palgatud tööjõuga, 2) peremeesteks ilma alaliselt palgatud tööjõuta, 3) töölisteks ja teenijateks, 4) ametnikeks, 5) vabakutselisteks, 6) kihituiks, 7) kiht teadmata.

Kommentaarides antakse nimetatud gruppidele järgnev iseloomustus.³⁵ Peremened üksikud - isikud, kes töötavad oma ettevõttes ilma abilisteta aastas vähemalt lo kuu jooksul. Peremened alaliselt palgatud töölistega-isikud, kes kasutavad palgalist tööjõudu aastas vähemalt lo kuu jooksul. Peremened alaliselt palgatud töölisteta-ettevõttepidajad, kes kasutavad abitööjõuna ainult oma perekonna liikmeid ja palgatööjõudu vaid juhuslikult aasta kohta alla kahe kuu, siia ka tööartelli liikmed. Isikud, kes töötavad kas vööras ettevõttes või teise isiku juures palgalisena on loetud kehalise töö puhul a) töölisteks ja teenijateks b) kontori, kantselei ja tehniliseks või administratiivpersonaliks alles ametnikeks. Vabakutselisteks on arvatud isikud, kelle töö pole seotud mingi asutuse ega äriaga, samuti mitte palgalepinguga, vaid kes saavad oma teenete eest tasu honorari näol, nagu vabalt praktiseerivad arstid, advokaadid, kunstnikud, palgalisi teenistujaid nimetatud kutsega nimetatakse aga ametnikeks, ettevõtte omanikena peremeesteks. Kihituina-mitte tööga sissetulekut saavutajad, kaitseväelased, mungad, nunnad ning deklasseerunud isikud.

Nagu juba kommentaaridest selgub ei saa me sellise jaotuse puhul täpset ülevaadet elanikkonna klassistruktuurist.

Näiteks peremeeste sellise jaotamise kohta kirjutab I.G Malõi "Mõnikord tehakse katseid jaotada keskeisvaad peremeni palgatööd kasutavateks ja palgatööd mittekasutavateks. Kuid nad esiteks ei anna võimalust läbi viia ühiskonna klassistruktuuriteaduslikke analüüsi, sest et peremeeste grupp, kes kasutab palgatööd pole klassiliselt ühtne. Teiseks isegi sellist katset kohtame küllalt harva."³⁶

Kuigi selline grupeerang ei anna ülevaadet peremeeste jagunemisest varandusliku jõukuse astme järgi. Siiski võime tõmmata teatud piiri ühelt poolt suur- ja keskkodanluse ning teiselt poolt väikekodanlaste vanele. On selge, et nimetatud gruppidest pole kaegi proletaarlane. Siia kuuluvad enamasti suur-kesk- ja väikekodanluse esindajad, osalt rikkad ametnikud, politseinikud, ohvitserid jne.

Õige pildi kodanliku Tartu elanikkonna ja klassikoosseisust võib saada ainult siis, kui grupeerida ümber kodanliku statistika andmeid.

Selle aluseks tuleb võtta Lenini poolt antud klassi mõiste teaduslik määrang: "Klassideks nimetatakse suuri ~~vaiksete~~ inimeste gruppe, kes erinevad üksteisest neile teatud ajaloolise ühiskondlike tootmise süsteemis kuuluva koha poolest, oma suhte (mis on enamasti fikseeritud ja vormistatud seadustes) tootmisvahenditega, nende poolt töö ühiskondlikus organisatsioonis etendavat ²osa, järelikult aga ka ühiskondliku rikkuse selle ¹osa saamisviisilt ja suuruselt, mis on nende käsutuses."³⁷

Vastavalt sellisele leninlikele määrangule on meil ülesandeks grupeerida ümber kogu elanikkond klassi tunnuste järgi. Eeskujuks on V.I. Lenini teos "Kapitalismi arenemine Venemaal".

Nimetatud teoses Lenin kriipsutas alla vajadust võrrelda, sotsiaalmajanduslikult seisukohalt statistilisi andmeid. Ta kirjutab, et "... tuleb kogu Venemaa rahvastiku tegevusalade statistika ära kasutada selle ligikaudseks kindlakstegemiseks, millistesse peamistesse kategooriatesse jaguneb kogu Venemaa elanikkond oma klassiseisundilt, s.o. oma seisundilt tootmise ühiskondlikus korras."³⁸

³⁶ O. I. Malõi, *Вопросы статистики населения в республике Б. У. АССР, Москва, 1963, lk. 7*

³⁷ V. I. Lenin, Teosed 29 lk. 388

³⁸ V. I. Lenin Kapitalismi arenemine Venemaal, lk. 420

Kõigepealt siis ülevaade sellest, kuidas on jaotatud Tartu elanikkond 1922.a. rahvaloenduse andmeil.³⁹

Tabel 9

Tartu elanikkonna sotsiaalne koostis 1922.a. rahvaloenduse järgi.

	Aktiivsed		Passiivsed		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Pere­me­hed, alaliselt palgatud tööjõuga	791	3,0	1731	7,3	2522	5,0
Pere­me­hed ilma alali­sel­lalt palgatud tööjõuta	4285	16,1	5953	25,1	10238	20,4
Töölised ja teenijad	13564	51,1	9896	41,6	23460	46,6
Ametnikud	3070	11,5	3549	14,9	6619	13,1
Vabakutselised peale ametnike	495	1,9	368	1,5	863	1,7
Kuud ja väljaspool kihte	4364	16,4	2276	9,6	6640	13,2
-----Kokku-----						
Kokku:	26569	100,0	23773	100,0	50342	100,0

Keda siis arvestada proletariaadi hulka.

Proletariaadi ja poolproletariaadi hulka arvestasin töölised ja teenijad, keda oli I rahvaloendusel 23460, neist aktiivseid 13564, perekonna liikmeid 9896. Kogu linnaelanikkond moodustas proletariaat 46,6% kõige teadlikuma osa s.o. tööstustöölise ligikaudseks suuruseks oli 7735 / 4062 aktiivset + 3673 passiivset). Linna elanike üldarvust moodustas see 14,7%.

Kodanlasteks lugemin 1) pereme­hed alaliselt palgatud tööjõuga 791+1731 see on 2522 neile lisasin rantjeed 831+826=1657. Liites nimetatud suurused sain kodanluse ligikaudseks suuruseks 4179 (Kodanluse jagunemiseks konta lähemalt järgmises peatükis). Elanike üldarvust moodustasid kapitalistid 7,8%

Keskkihiide hulka kapitalistlikus ühiskonnas kuuluvad käsitöölised, väikekaupmehed ja teised väikeettevõtjad, osaliselt intelligents, väikeametnikud, teenistujad ja õppiv noorsugu 1922.a. rahvaloenduse andmetest lähtudes lugemin kesk-³⁹ 1922.a. üldrahvalugemise andmed, vihik IV, lk. 74 põnjal koostatud

kihtide hulka peremehed ilma alaliselt palgatud tööjõuta 10238, ametnikud 6619, vabakutselised 863 ning lõpuks maad ja väljaspool kihte seisvad 6040-1057 s.o. 4985 (Kihitate üldarvust lanutasin kodanlaste klassi kuuluvad kapitalistid ja kinnisvaradest sissetulekut saajad). Keskkihtide üldarvust sain 22703. Tartu elanike üldarvust moodustas see 45,9%.

Seega oleks Tartu elanikkonna sotsiaalne jaotus 1922.a. andmeil:

Tabel 10

Tartu elanikkonna sotsiaalne koosseis 1922.a.

	Aktiivsed	Passiivsed	Kokku	
			Arv	%
1. Proletariaat	13564	9896	23460	46,5
2. Kodanlus	1622	2557	4179	7,7
3. Keskkihid	11383	11320	22703	45,8
	26569	23773	50342	100,0

Teise rahvaloenduse andmeil jaotati Tartu elanikkond sotsiaalsete tunnuste põhjal järgmiselt.⁴¹

Tabel 11

Tartu elanikkonna sotsiaalne koosseis 1934.a. rahvaloenduse järgi.

	Aktiivsed	Passiivsed	Kokku	
			Arv	%
Peremehed alaliselt palgatud tööjõuga	1030	2724	3754	6,5
Peremehed oma perekonna liikmetega	573	1720	2293	4,0
Peremehed üksikud	3997	4211	8208	14,2
Töölised ja teenijad	15117	10945	26062	45,2
Ametnikud	3798	4871	8669	15,0
Vabakutselised	639	586	1225	2,1
Kihitud	3748	3748	7496	11,0
Kiht teadmata	580	589	1169	2,0
Kokku	29482	29394	58876	100,0

⁴¹ 11 Rahvaloendus Eestis, vihik 4, lk. 75 põhjal koostatud

Antud liigituse põhjal lugesin proletariaadiks töölised ja teenijad s.o. 26062 neile lisasin veel "kiht teadmata", keda Starodubski loeb töötuteks.⁴² Proletariaadi üldarvuks saan 27231. Elanike üldarvust moodustas see 47,2%. Tööstusproletariaadi arv oli langenud (1922. aastaga võrreldes) 5995-le, moodustades 10,1% elanike arvust.

Kodanlasteks lugesin peremehed alaliselt palgatud tööjõuga 3754 pluss rantjeed (1858), see teeb kokku 5612 (9,5%). Keskkihtide hulka arvestasin peremehed oma perekonna liikmetega, 2293, peremehed üksikud 8208, ametnikud 8669, vabakutselised 1225, kihitute 7496 - 1858 rantjeed s.o. 5638. Liites kokku antud suurused saan keskkihi üldarvuks 26033 (44,2%). Kokkuvõttes kujunes Tartu elanike sotsiaalne koosseis 1934. a. järgmiselt:

Tabel 12

Tartu elanikkonna sotsiaalne koosseis 1934. a.

	Aktiivsed	Passiivsed	Kokku	
			Arv	%
Proletariaat	15697	11534	27231	47,0
Kodanlus	2028	3584	5612	9,0
Keskkiht	11757	14276	26033	44,0
Kokku	29482	29394	58876	100,0

1922. aastaga võrreldes on elanikkonna sotsiaalne koosseis vähe muutunud. Proletariaadi protsent üldarvust muutunud vaid 0,5% võrra, tööstusproletariaadi arv on isegi kriisist tingituna langenud. Kodanluse arv on suurenenud 1,3% võrra, keskkihid vähenenud 1,8% võrra. Ei toimunud ju Tartu majanduselus nimetatud ajavanemikul mingeid erilisi muutusi, sellepärast jäi ka elanikkonna koosseis enamvähem samaks.

Antud sotsiaalse koosseisu kindlaaks tegemisel tuleb muidugi arvestada, et selliselt määratud jaotus ei pretendeeri täielikule täpsusele.

42 Л. В. Стародубский, Статистика Тартумяской губернии на основе переписи, lk. 89.

Kuid nagu märkis Lenin: Statistika peab illustreerima igakülge-
se analüüsi abil kindlakstehtud ühiskondlik-majanduslikke
suhteid, mitte aga muutuma omaette eesmärgiks".⁴³ x

3. Elanikkonna vanuseline ja sooline koosseis

Tartu linna elanikest ülevaate vanusrühmade järgi annab tabel N. 13. Võrdluse alla on võetud aastad 1881, 1897, 1922. Elanikud on jaotatud vanusrühmadesse 10 aasta kaupa. Jälgides tabelit võime järeldada, et aasta aastalt on vähenenud laste arv. Kui 1881. a. moodustas alla aastaste laste arv 2,3% üldarvust, siis 1897. aastal juba 1,9% (vähenes 0,2%) 1922. a. aga 1,6%. Samuti vähenes 1-9 aastaste laste arv. 1881. aastal oli nende protsent üldarvust 15,7, 1897. aastal 14,4 ning 1922. aastal 10,6. Vähenes ka 10-19 aastaste arv. Protsendid olid järgmised 1881. a 18,0, 1897. a. 16,3 ning 1922. a. 12,2. Kui 1922. a. on laste ja noorte protsent madalam eelmistest vaadeldud aastatest, siis suurenenud on 20-80 aastaste arv.

Tabel 13

Tartu linna elanikkude jaotus vanusrühmade järgi 1881-1922. a.⁴³

Vanus	A r v			P r o t s e n t		
	1881	1897	1922	1881	1897	1922
Alla 1. a. vanused	689	815	774	2,3	1,9	1,6
1-9 a.	4692	6076	5342	15,7	14,4	10,6
0-9 a. kokku	5381	6891	6116	18,0	16,3	12,2
10-19. a.	5554	7742	8269	18,6	18,3	16,4
20-29. a.	5708	8608	8389	17,5	19,1	20,4
30-39. a.	4042	6945	8195	13,5	16,4	16,3
40-49. a.	3585	4550	6893	12,0	10,8	13,7
50-59. a.	3002	3270	5966	10,0	7,7	11,9
60-69. a.	1780	2743	4303	5,9	6,5	8,5
70-79. a.	703	1277	1691	2,3	3,0	3,4

x V. I. Lenin, "Kapitalismi arehmine aremine", lk. 424

43 1922. a. rahvaloenduse andmed, vihik 10, lk. 20 põhjal koostatud

80-89.a.	158	229	427	0,5	0,5	0,8
90-99.a.	13	33	22	0,1	0,1	0,1
loo ja üle loo	2	2	-	0,0	0,0	-
vanus teadmata	46	18	71	-	-	-

Kokku:	29974	42308	50342	100	-	-
Kokku ilma vanust teadmata	29928	42290	50271	100	100	100

Tabel 14

Tartu linna elanike jaotus vanuserühmade järgi
1934.aastal ⁴⁴

Vanus	Mehed	Naised	KOKKU	
			Arv	protsent
0 - 9	3130	3134	6264	10,7
10-19	3760	3932	7692	13,7
20-29	5741	6381	12122	20,5
30-39	4099	5662	9761	16,5
40-49	3162	4747	7929	13,4
50-59	2637	3962	6599	11,2
60-69	1730	3232	4962	8,5
70-79	828	1979	2807	4,6
80-89	154	424	578	0,9
90-99	5	29	34	0,1
loo ja üle selle -	-	-	-	-
Vanus teadmata	65	63	128	0,3
Kokku:	25331	33545	58876	100,0

Kui võrrelda laste arvu 1922.aastaga, selgub, et püsib enamvähem samal tasemel, 10-19-aastaste arv on 3,1% võrra vähenenud. Taas ilmneb, et linna koosseis vananeb. Kui võrrelda laste protsenti elanike üldarvust Tartus pealinnaga selgub, et laste protsent oli mõlemal madal. Kõrgem oli aga vastav protsent Eestis üldse, 1922.a. andmeil oli laste protsent elanikkonna üldarvust järgmine:

Vanus aastates	Tartus	Linnades	Eestis üldse	Tallinnas
0 - 6	8,2	10,6	12,6	8,4
7 - 8	2,6	8,7	11,0	2,7
9 -14	9,3	9,5	11,7	8,8

Kui vaeldelda Tartu linna vanuse püramiidi, siis nähtub, et ta oli nii 1922.a. kui ka 1934.a. alt kitseneva põhjaga. (vt. lisa nr. 3)

Laste arvu vähenemine oli tingitud sündivuse langusest 1930-1934.a. langes Tartus 7,5% võrra, mis oli iseloomulik kogu Eestile.

Sündivuse languse põhjusi tuleb otsida uutest majanduslikest, sotsiaalsetest ja kultuurilistest eluvormidest, mis sajan-divahetusel pääsesid mõjule Lääne-Euroopa eeskujul ka Baltimaades.

V. I. Lenin kirjutas: "Inimese sigimise tingimused ole-nevad otseselt mitmesuguste sotsiaalsete organismide struktuuri ja sellepärast tuleb rahvastusseadust uurida iga sellise organismi kohta eraldi, aga mitte "abstraktselt", ilma seda ühendusse viimata ühiskondliku struktuuri ajalooliselt erinevate vormidega."*

Sotsiaalsed faktorid omavad otsustavat osa inimese sündivusele ja tervisele mõjuvatest faktoritest.

Tööstuskriisid, eksploateerimise tugevnemine ja töötava naise olukord tolleaegses ühiskonnas olid linnarahvastiku sündimust vähendavaks teguriks.

Rahvaarvu vähenemise peapõhjuseks oli üldine rahvamajanduse langus kodanlikul perioodil ja tööpuudus. Isegi kodanlikud autorid on pidanud vajalikuks seda probleemi avalikult rääkida. Näiteks K. Rumma kirjutas: "Laiadel rahvanurkadel puudub aineeline võimalus laste kasvatamiseks. Samuti on osa rahvast haaratud pessimismist, lasterohked perekonnad hädast ja murest laste tuleviku pärast".**

* V. I. Lenin, Teosed, 1 kd. lk. 411

** K. Rumma, Imikute vanusest ja rahvaarvu juurdekasvust Eestis, lk. 22

Majandusliku kriisi aastail ilmnes ka sündivuse langus ja suremuse tõus. Majanduslike raskuste kasvust annab baromeetrina tunnistust rinnalaste surevus.

Eriti raskesse olukorda jäid rinnalapsed töölisperekondades, kus naised olid sunnitud vabrikutoolistena elatist teenima. Raskete elutingimuste ning halbade sanitaarsete olude tõttu etendas otsustavat osa, kõrge suremus, eeskätt muidugi eksploateeritava rahva hulgas.

Vaesusest tingitud alatoitlus, nakkushaigused mõjusid eriti laste iseäranis rinnalaste olukorrale. Nende arvu suuruselt ja kõikumistest olenes aga ranva loomulik juurdekasv.

1935. a. andmete põhjal esines Tartus 694^x nakkushaigusejuhtu. Kõige levinumaks nakkushaiguseks olid leetrid.

kuid ei tohiks unustada ka sellist faktorit nagu rahvuslik karakter ja ajalooliselt väljakujunenud mentaliteet. ^{xx}

^x Eesti Statistika"1936, nr. 173 lk. 199

^{xx} R. Rullat, Eesti linnarahvastiku looduslik ja mehhaaniline liikumine ning vanuseline struktuur 1917-1940, ENSV TA Toimetised, Ühiskonnateadused, 1969, nr. 1 lk. 25

4.Rahvuslik koosseis

Tartu linna elanike rahvusliku koosseisu selgitamiseks kasutan 1922.a. ja 1934.a. rahvaloenduse andmeid. Esimese rahvaloenduse järgi jagunes Tartu elanikkond:⁴⁵

Tabel 15

Tartu elanike rahvuslik koosseis 1922.a.

Rahvus	Mehed		Naised		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Eestlased	18404	36,5	24055	47,9	42459	84,4
Venelased	1096	2,2	1474	2,9	2570	5,1
Sakslased	1191	2,3	2069	4,0	3260	6,3
Juudid	561	1,1	554	1,1	1115	2,2
Rootslased	55	0,1	48	0,1	103	0,2
Muud rahvused	320	0,6	479	1,1	799	1,7
Rahvus teadm.	61	0,1	25	0,0	86	0,1
Kokku:	21638	42,9	28704	57,1	50342	100,1

Elanikkonna enamuse moodustasid eestlased 42459 s.o. 84,4% elanike üldarvust. Järgnesid sakslased 3260, (6,3%), venelased 2570 (5,1%), juudid 1115 (2,2%). Teiste linnadega võrreldes suurem sakslaste ja juutide arv. Sakslaste arvukus on kindlasti juba minevikupärand, sest sajandeid olid olnud sakslased juhtival kohal, nii oma arvukuse kui tähtsuse poolest.

Teise rahvaloenduse ajaks oli linna rahvuslik koosseis kujunenud järgmiseks:⁴⁶

Tabel 16

Tartu elanike rahvuslik koosseis 1934.a.

Rahvus	Mehed		Naised		Kokku	
	Arv	%	Arv	%	Arv	%
Eestlased	22303	37,6	29256	50,0	51559	87,6
Venelased	1674	2,8	1566	1,8	2640	4,5
Sakslased	1039	1,6	1167	2,9	2706	4,5

Juudid	451	0,7	469	0,9	920	1,6
Muud rahvused	505	0,4	434	0,6	739	1,3
Rahvus teadm.	153	0,1	125	0,4	278	0,5
Kokku:	25331	43,1	33545	56,9	58876	100,0

Võrreldes 1922.aastaga on kasvanud eestlaste arv.

Vähenenud on venelaste, sakslaste ja juutide arv.

45 Eesti Statistika"1924 lk.10-11

46 I 1922.a.üldrahvaloend.lugemise andmed,vihik.põhjal arvutatud.

Tartu kodanlus ja tema sotsiaalne koosseis

1. Eesti kodanluse mõningaid iseloomulikke

jooni

Enne kui siirduda Tartu kodanluse käsitlemise juurde, peatun eesti kodanluse üldisel iseloomustusel. Eelkõige püüan välja tuua need jooned, mis olid iseloomulikud just Eesti kodanlusele võrreldes kapitalistidega üldse. Oli ju Tartu kodanlus vaid üks osa Eesti kodanlusest. Seega iseloomustades kodanlust üldse on antud ka üldhinnang Tartu kodanlusele.

Kuid samas tuleb arvestada ka, et tingituna Tartu sotsiaalmajanduslikust olukorrast olid Tartu kodanlusel ka oma spetsiifilised jooned, millel peatuksin edaspidi.

Eesti kodanlus, eksploateerides eesti rahvast ja teostades rahvavaenulikku poliitikat, varjas igati asjade ja nähtuste tõelist olemust. Seega ei ole ajakirjandus ja trükitud teosed kaugeltki küllaldased kodanluse olemuse selgituseks. Siin on meile abiks arhiivimaterjalid. Kuid siingi peab silmas pidama asjaolu, et ainult väike osa Eesti kodanluse tegevusest üldse fikseeriti. Eraomanduse eksisteerimise tingimustes peeti ärisaaleduki pühaks, paljud suured mahinatsioonid leidsid aset vaid suuõnalise kokkuleppe alusel. Kodanluse probleemi on ka veel Nõukogude Eesti autorid vähe käsitletud.

Asudes Eesti kodanlust iseloomustama, tuleb eelkõige silmas pidada asjaolu, et kodanlik Eesti riik sündis ja suri ajastul, mil kapitalistlik maailm oli jõudnud oma viimsele arenemisastmele-imperialismi.

Kodanlik Eesti majandus liitudes imperialismi süsteemiga, pidi alluma ja alluski tegelikult kõigile neile majanduseadustele, mis valitsevad ja toimivad imperialismi ajastul.

Kodanlik Eesti ei saanud imperialismi süsteemis muuta ega muutunudki juhtivaks riigiks, vaid oli oma eksistee-

rimise esimesest päevadest peale sõltuv riik, kes oma maapõue- ja loodusvaradega ning põllumajandussaadustega varustas imperialistlikke riike. Veel tuleb silmas pidada, et kodanlik Eesti eksisteeris kapitalismi üldkriisi perioodil. Imperialism ei olnud enam ainuvalitsev maailmas. Kõrvuti kapitalistliku süsteemiga eksisteeris sotsialistlik riik NSV Liit, kelle majandus kasvas ja muutus võimsamaks.

Kodanliku Eesti reaktsioonilist poliitikat iseloomustab O. Sepre järgmiselt: "Toores terror tööliklassi vastu, kodanlike parteide ja gruppide omavaheline võitlus, fašistliku diktatuuri kehtestamine, juhtivate monopolide huvide avalik elluviimine-⁴⁷ niisuguseks kujunes üldjoontes kodanliku Eesti riigipoliitika."

Eesti kodanluse spetsiifiliste joonte väljatoomisel, tuleb arvestada veel ka ajaloolist momenti kodanluse tekkimisel ja arenemisel.

XX sajandi algul oli kodanlus reaktsiooniline. Ta ei suutnud täita rahvusliku kodanluse funktsioone. Kuigi Eesti kodanlus oli tsaari-Venemaa tingimustes rõhutatud rahvaste kodanlus, astus ta siiski sobingusse imperialismi ja feodalismijõududega. XX sajandi algul ei juhtinud Eesti kodanlus enam rahvuslikku vabadusvõitlust vaid otsis kompromisse nii balti parunite kui ka vene ja saksa kodanluse ning tsarismiga. (J. Tõnisson 1905. a. K. Päts 1916. a.)⁴⁸ Ükski Eesti kodanluse rühmitus ei esitanud tsarismi ja imperialismivastast nõudmist.

Eesti kodanluse juht Lõuna-Eestis, "Postimehe" toimetaja J. Tõnisson ei avaldanud näiteks ei legaalsel ega illegaalsel viisil ühtki artiklit ega pidanud ühtki kõnet, mis oleks olnud tsaarivalitsuse vastu. Vastupidi, ta propageeris nii enne 1905. a. revolutsiooni kui ka pärast seda ustavust ja truudust tsaarivõimule. J. Tõnisson väitis, et väikerahval ei tule tegelda poliitikaga, eriti aga osa võtta revolutsioonilisest liikumisest.

1905-1906. a. organiseeris ta koos parunite esindaja Dehiogo töörahva mahasurumiseks relvastatud organisatsiooni "Omakaitse".

Eesti kodanlus soovis vaid tsaarivalitsuselt suurenevat osavõtuõigust kohalikest omavalitsuse organeist. Kodanlus oli

47 O. Sepre, Eesti kodanlik riik monopolide teenistuses, Tallinn lk 19, 1963

48 V. Krinal, L. Loone ja J. Soidra, Majandusliku mõtte põhijooni kodanlikus Eestis (1920-1940), Tallinn 1968, lk. 18

nõrk ja polnud suuteline organiseerima mingit riigipööret oma võimu kindlustamiseks. Kodanlus kaitses oma huvisid kokkuleppe teel kohalike mõisnike ja tsaariametnikega. Eriti tihe oli nimetatud side 1905-1907. a. revolutsiooni ajal.

Eesti kodanluse ja parunite vahelist koostööd iseloomustab ka 1916. aastal Eestimaa kubermangus maapäeva reorganiseerimise katse. Biograafiline leksikon kirjeldab koostöö rajamist järgmiselt: "Kui Eestimaa mõisnikud ilmasõja ajal B von Wetter-Rosenthal-i (maapäeva sekretär) eestvõttel katsed tegid Eesti tegelestaga koostöötamiseks ühist pinda leida, pooldas päts seda üritust".⁴⁹

Eesti kodanlus toetas ka tsaarivalitsuse imperialistlikku sõjapoliitikat. "Sõja esimestel päevadel korraldasid riigiametnikud ja kodanluse esindajad Eesti linnades manifestatsiooni tsarismi ja sõja toetamiseks. Eriti innukad ja järjekindlad olid meelevaldused Tartus, kus suurimaks "isamaakaitsemisele" õhutamaks ja manifestatsioonide eestvedajaks oli J. Tõnisson".⁵⁰

P. Vihalem iseloomustab revolutsioonielset kodanlust järgmiselt: "Eesti kodanlus orienteerus kuni veebruarirevolutsioonini tsaaritruuduse poliitikale ja oli hiljem ustav Vene Aju-tisele valitsusele, leppides piiratud autonoomiaga kodanliku Venemaa koosseisus. Riikliku iseseisvuse idee tekkis eesti kodanluses alles pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni, millal nõukogude võim asus teostama rahvaste enesemääramise õigust. Iseseisvuse loosung oli tollal üksnes eesti kodanluse kontrrevolutsioonilise võitluse maskeerimise eesmärk".⁵¹

Eriti tuleb rõhutada ja arvesse võtta asjaolu, et kodanlik Eesti riik tekkis eesti kodanluse võitluses oma maa proletariaadi ning sotsialismimaa Nõukogude Liidu vastu. See õige verine võitlus kestis, mitte ainult kodusõja päevil, vaid jäi kestma kogu kodanliku Eesti eksisteerimise ajaks. Eesti kodanlus suutis säilitada oma võimu ainult sõjaväljakontute, tööliklassi halastamatu eksploateerimise ja revolutsioonilise liikumise mahasurumise abil. See asjaolu ongi eriti tähtis, sest see näitab eesti

50 A. Takkin, Eesti Esimese maailmasõja aastail, Tallinn, 1961, lk. 6
51 P. Vihalem, Eesti kodanlus imperialismi teenistuses, Tallinn 1960, lk. 5

kodanluse tagurlust. Kontrrevolutsiooniga haaras ta võimu enda kätte ja eksisteeris vaid kõige verisema ja toorema kodanliku diktatuuri najal. Valge terror möllas kogu kodanliku Eesti olemasolu vältel. Näiteks kehtestati poliitiliste vastaste suhtes tsaari-Venemaal käibel olnud seadused. Kuid Eesti kodanlus leidis veel, et need polnud küllalt verised ning muutis neid veel karmimaks. Kõige tavalisemaks karistusemääraks sai surmanuhtlus. Eesti kodanlik riik ei eksisteerinud ühtegi päeva ilma erakorraliste seadusteta. Vaevalt leidub veel küll teist niisugust riiki, kus selle hällist peale oleks juba seadusandlikult valitsetud niisugune olukord. Seega eesti kodanlus oli väga reaktsiooniline klass, imperialistlike riikide kõige reaktsioonilisemate kihtide käsilane. Eesti kodanlusele on iseloomulik ka ääretu viha Nõukogudemaa vastu.

See asjaolu avaldas negatiivset mõju ka riigi majandusele, sest majanduslike sidemete katkestamine Nõukogude Liiduga pidurdas tööstuse normaalset arengut.

Järgmiseks Eesti kodanlust iseloomustavaks jooneks on tema sõltuvus välisimperialismist. Tema osatähtsus Eesti suurtööstuses oli väike. Nii kuulus 1936. a. andmeil eestlastest kodanlastele vähem kui 1/3 tööstuskapitalist (29,2%), suurtööstuses aga umbes 1/5 (21,3%).⁵² Peamised peremehed olid teiste rahvaste esindajad. Kuid needki ettevõtted, mis kuulusid eestlastele olid tihti seotud välismaise finantskapitaliga. Nagu ettevõtted nii kuulusid ka suuremad pangad väliskapitalile. Nii näiteks esindasid 5-st suuremast pangast 2 pank a/s G. Scheeli Pank ja Tartu Pank otseselt ja avalikult välismaist finantskapitali, ka kolmas krediitipank, kus küll väliselt valitses Eesti kapital oli tihti seotud välismaise finantskapitaliga.⁵³ Peale selle süvendas orjastavatel tingimustel saadud väliskrediit veelgi eesti kodanluse sõltuvust väliskapitalist.

52 O. Sepre, Eesti kodanlik riik imperialistide teenistuses, lk. 28

53 - sama - lk. 29

2. Tartu kodanluse kujunemise ajaloost.

Tartu kodanlus nagu kõigi teiste linnade kodanlus kasvas eeskätt kohaliku väikekodanluse arvel. "On ju linna väikekodanlus-väikeste töökodade ja majade omanikud ning väikekaupmehed-kodanluse kujunemise peamiseks toiteallikaks".⁵⁵

Maal kehvtalurahva kurnamise ja talude ülesostmisega rikkastunud suurtalunikud, kõrtsmikud jt. omandasid linnas kinnisvara, rajasid kaupluse või mõne muu ettevõtte, kogusid rikkust, õppisid selgeks vaesemate kihtide rõhumise võtted ning muutusid järkjärgult kodanlasteks. Kõrvuti linna siirdunud eestlastega kujunes linnakodanlus suurelt odalt ka endistest käsitöömeistritest, majaomanikest ja kaupmeestest. Jä Kapitalismi tingimustes need feodalismiaegsed rikkad elanikkonna kihid kodanlustusid.

Jõleminek teorendilt raharendile ja talude müümine kiirendas küla kihistumist. Kujunev maaproletariaat hakkas üha rohkem siirduma linnadesse, suurendades sellega linnades alamrahva arvu, mis omakorda laiendas buržu tööstusele ja kaubandusele. Turu laiendamisele aitas kaasa ka kujunev külakodanlus, kes suunas oma toodangu linna.

Suurt elevust Tartu majandusellu töö ka raudteede ehitamine. 1876. aastal avati raudteeliin Tapa-Tartu, millega Tartu sai 1870. a. avatud Tallinn Peterburi raudtee kaudu ühenduse mõlemate nimetatud linnadega. 1887. aastal sai Tartu raudteeühenduse Valgaga ning selle kaudu Riiaga. 1883. aastal valmis Valga-Võru-Pihkva raudtee ja Tartu muutus seega tähtsaks raudteesõlmeks Eestis. Raudteeühendus suurte tööstuslike ja kaubanduslike keskustega ning tsunftikorralduse kaotamine 1866. a. soodustasid Tartu tööstuse ja kaubanduse kiiremat arenemist. Esialgsest jäi siiski valitsevaks veel käsitööndus. Nii oli 1878. a. 505 ettevõtte hulgas ainult 76 sellist, milles töötas üle viie töölise.⁵⁵

Edasine areng toimus siiski kodu- ja käsitöönduslike ettevõtete arvu vähenemise ja kapitalistliku tööstuse kasvu tähe all.

Eriti hoogustus tööstuse areng 90-ndail aastail, mil ehitatakse mitmed suuremad tööstusettevõtted. A. Fauri ja J. Haubneri masinaehitus ja mehhaanikatenas, pärmivabrik, gaasivabrik jne.⁵⁶

Kaubanduse alal iseloomustas nimetatud perioodil Tartu konaliku iseloomuga väike- ja pudukaupluste rohkus. Kui 70-ndail aastail oli Tartus ligi 300 kauplust, siis 80-ndaiks aastaks kasvas kaupluste arv juba üle 500.⁵⁷ Kaubanduse alal tegutses aga alla tuhande elaniku.

Tööstuse ja kaubanduse areng aitas kaasa ka kodanlaste arvu suurenemisel.

Kui varasematel aastatel oli linnarahvastikus ülekaal sakslastel, siis XIX sajandi lõpul muutus linna rahvuslik koosseis eestlaste kasuks. Kasvas ka eesti rahvusest kodanlaste arv.

1897. a. rahvaloenduse andmed näitavad, et üna aktiivsema osa hakkasid etendama kodanlaste klassis eestlased. Tööstuses ja käsitööstuses tõusis eestlaste osatähtsus. Nii tegeles tööstuses ja käsitööstuses 1897. a. andmeil 65,9% eestlastest, 55,5% venelastest, 54,5% sakslastest, 49,2% juutidest, muude rahvuste esindajatest 47,3%.⁵⁸ Kuid siin tuleb silmas pidada, et eestlased jäid suures enamikus väikeomanikeks.

Aastasaja lõpul tõusis hoogsalt ka kaubanduses tegutsevate eestlaste arv, moodustades 53,7% kogu Tartu kaupmeeskonnast.⁵⁹ Kuid siingi kuulusid eestlased peaaesjalikult väikeettevõtjate liiki, nad olid suures enamuses pudukaupmehed, vürtspoodnikud ja turukaupmehed.

Niisugustel aladel aga nagu manufaktuuri-metalli- ja naha-kauplused, mis vajasis suuremaid kapitale olid teised rahvused eestlastest ees.

Aastasaja lõul määrasid Tartu sotsiaalse ilme peajoone ikkagi käsi- ja päevatöölised, moodustades 3/4 elanikkonnast. Ulejäänud 1/4 langes kaupmeeste, töösturite, ametnike ja vaimulike peale.

⁵⁶ Lehekülgi Tartu ajalooost, lk. 55

⁵⁷ Sealsamas, lk. 55

⁵⁸ Tartu, lk. 178

⁵⁹ Sealsamas, lk. 178

Siiski aastasaja lõpuks oli ka Tartus kujunenud eesti rahvusest kodanlaste klass, mis esialgu jäi aga suure enamuses väikekodanlikuks. Samuti oli eesti kodanlaste uniskondlik, majanduslik ja poliitiline erikaal veel väike.

Imperialismi perioodil jäi Tartu endiselt kohaliku tähtsusega majanduslikuks keskuseks. Imperialismi põhitunnused - tootmise ja kapitali kõrge kontsentratsioon - avaldusid siin linna väiketööstusliku iseloomu tõttu võrdlemisi nõrgalt. XX sajandi alguseks oli Tartus kuni 20 tööstusettevõtet umbes 750 töölisega,⁶⁰ 1915. aastal oli 27 ettevõtet kokku 1070 töölisega.⁶¹ Samal ajal oli käsitööstuslikke ettevõtteid linnas 266, kus töötas üle 1600 käsitöölise. Tööstustööliste arv linna elanike üldarvus oli väike, vaid 2,3%. (Tallinnas samal ajal 9,0%, Pärnus 11,0%)⁶²

Nõrk oli ka tööstuse kontsentratsioon, domineerisid väiketööstused 10-20 töölisega.

Käsitletavatel perioodidel tugevnes siiski tunduvalt eesti kodanluse majanduslik positsioon. Kasvas eestlastest ettevõtjate kaupmeeste ja majaanike arv. "Postimees" kutsus neid väsimatult ettevõtete laiendamisele, propageerides näiteks Võrtsjärve-Emajõe-reipsi-Narva jõe veeteede ehitamise vajadust, mis pidi tagama Tartu tööstuse ja kaubanduse suurt tõusu.

Kasutanud ära sõja-aastail tekkinud majanduslikke raskusi, tegeles kodanlus spekulatiivsete tehingutega, mille tagajärjel üksikute eesti äritsejate sissetulekud tõusid mitmesaja tuhande rublani.

"Eesti kodanlus elas Esimese maailmasõja aastail üle suurimate lootuste ja ootuste perioodi. Põhilised sõjakasumid läksid suurtööstureile, aktsiaseltsidele, kuid ka väike-ettevõtjainena, kaupmeestena, spekulantidena leidsid tuhanded eesti kodanluse esindajad sõjaoludes hea võimaluse kergesti suuri sissetulekuid saada."⁶³ Koondatuina mitmesugustesse eesti krediitiasutustesse, andsid need ranasummad eesti kodanlusele võimaluse hakata julgemaid plaane pidama.

⁶⁰ Lenekulgi Tartu ajaloost, lk. 64

⁶¹ Sealsamas, lk. 64

⁶² Tartu, lk. 178

Kodanlikes ringkondades tekib mõte, et oleks aeg alustada võitlust valitseva positsiooni saavutamiseks kohalikus suurtoöstuses. Sellise suurtoöstusettevõtte rajamise plaaniga tuli välja Esimese maailmasõja aastail Tartu kodanluse juhtivaid tegelasi J. Tõnisson. Oma seisukohti püüdis ta põhjendada "Postimehes" artiklis "Uus ajajärk meie rahvamajanduslikus arenemises".⁶⁴ Tema mõtte järgi olid Baltimaad soodsaks kapitali paigutamise kohaks. Nii vene kui väliskapitali tung pidi pärast sõda Baltimaadesse veelgi suurenema. Seepärast soovitas Tõnisson eestlastel kavakindlalt kõik oma jõupingutused suurettevõtete rajamisele ja arendamisele suunata. J. Tõnisson räägib küll suurtoöstuse arendamisest eesti rahva huvides, kuid samas leiab ta, et õigeks ettevõtte vormiks peaks kujunema eraettevõtte.

Ainuettevõtete tähtsus olevat sellepärast suur, et "tema teguvõimsaid isikuid kasvatades inimkonda iseseisvamate ja südikamate isikute poolest järjest rikastab, kes ühes oma tööviljakusega ka ühiskondlist au ja lugupidamist võites rahva kultuuraelus tähtsist loomejõudu esitavad".⁶⁵

Nii jõudis J. Tõnisson veenda "Postimehe" lugejaid, et Esimene maailmasõda polnud mitte ainult eesti kodanlusele suurte rikkuste kogumise ajaks, vaid pidi kogu eesti rahva õnnelikumale arenguteele viima.

Majanduslikult tugevnenuna hakkas eesti kodanlus taotlema ka oma poliitilise mõjusfääri laiendamist, kõigepealt linnavolikogus. Ent sakslased säilitasid seal kuni 1917. aastani valitseva enamuse.

Tartu eesti kodanlus püüdis töölisi oma mõju all noida, mis tal õnnestus osaliselt kuni 1905.-1907. aasta revolutsioonini.

Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil ja ka revolutsiooni ajal jätkas Tartu kodanlus oma rahvavaenulikku poliitikat.

Nagu kogu Eesti kodanlus, nii avaldas ka Tartu kodanlus Aju-tigele Valitsusele usaldust ja kutsus rahvast, "...rahulikus meeles oma tööd tegema ja ära ootama kui uus valitsusvõim kõik

63 A. R. Takkin, Eesti Esimese maailmasõja aastail lk. 63

64 "Postimees" 17 ja 31. detsembril 1916

65 Sealsamas

asjad riigi kehtskonas kui ka eemal kindlalt oma kätte saab võetud".⁶⁶

Sellist tagatist vajab kodanlus rahva revolutsioonilise aktiivsuse vastu võitlemiseks.

Tartu kodanlus eesotsas J.Tõnissoniga hakkas Põnja-Balti komitee kaudu kiiresti tegutsema.

3.märtsil kutsuti kokku Tartu seltside esindajate nõupidamine, kus otsustati avaldada toetust Ajutisele Valitsusele. Kutsuti kokku mitmeid kodanlaste koosolekuid. Neil koosolekuil arutati küsimust, kuidas Eesti ala ühendada üheks administratiivseks üksuseks, vaba Venemaa lahutamatu osana".⁶⁷

Ühendamise ajal asja püüdis enda kätte haarata J.Tõnisson. Ta tantis muuta Tartu linna ühendamise keskuseks. Asuti vaidluse Tallinna kodanlusega.

30.märtsil kinnitas Ajutine Valitsus eesti kodanluse poolt esitatud seaduseprojekti. Eestis kehtestati uus omavalitsuse süsteem, eesotsas kohaliku kubermangu maanõukoguga. Maakondades moodustati maakonna nõukogud. Selle määrusega ühendati Lõuna-Eesti Eestimaa kubermanguga ühtseks rahvuskubermanguks. Ülemineku perioodil loodi Lõuna-Eesti haldamiseks kubermangu komissari abi amet ja tema kantselei. Selle asukonaks määrati Tartu. Kubermangu komissari abiks valiti reaktsooniline tsaarikohtu tegelane K.Parts. Maakonnakomissariks valiti advokaat Ostra.⁶⁸ Komissari juurde valiti ka ajutine kuueliikmeline nõukogu, kuhu koos teiste kodanlike tuusadega kuulus ka J.Tõnisson.⁶⁹

Tööliliste võimuorganiks oli aga Tartu Nõukogu, kellel oli olemas reaalne jõudude ülekaal. Et aga nõukogus olid ülekaalus väikekodanlikud parteid, siis loovutati üsna pea ilma erilise vastupanuta kohaliku riigivõimu positsioonid eesti kodanlusele.

Revolutsiooni vastu võitlemiseks polnud kodanlusel aga mainimisväärseid jõude. Võim läks kiiresti revolutsiooniliste sõjavägede ja Punakaardi kätte. Kodanlus asus näiliselt neutraalsele positsioonile.

⁶⁶ "Postimees" nr. 50 2.märts, 1917

⁶⁷ "Postimees" nr. 52, 5.märts 1917

⁶⁸ K.Sillivask, Võitlus Oktoobrirevolutsiooniteostamise ja nõukogude võimu kindlustamise eest Tartu linnas ja maakonnas. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis, Tallinn 1957, lk.45

⁶⁹ Sealsamas, lk.45

J.Tõnisson arvas artiklis "Mis nüüd", et Tartu kodanlusel pole põnjust senise Ajutise Valitsuse eest talle minna."Nii tuleb meil praeguste sündmuste punul üleüldlikult äraootlik seisukont valida, ilma et meie kindluseta seisukorras üne enk teise sihi pärast võitlusesse tungiksime".⁷⁰ Sellise äraootava seisukona tingis kodanluse võimetus revolutsiooni vastu midagi ette võtta. Samal ajal asus kodanlus võitlusse nõukogude võimu ja bolshevikide vastu vale ja laimu abil, tempeldades vene võimu mitteseaduslikuks, revolutsiooni mässuks " jne.

Nõukogude võimu vastu organiseeris Tartu kodanlus 21.novē kodanlik.natsionalistliku demonstratsiooni, mis kukkus läbi. Kodanlus jätkas oma töörahvavastast võitlust nii kodusõja perioodil kui ka pärast ametlikku võimule tulekut 1920.a. Ainult nüüd oli ta juba saavutanud nii majandusliku kui ka poliitilise võimu.

Järgnevalt vaatleksin Tartu kodanlust ajavahemikul 1920-1940.a.

⁷⁰ Postimees nr.245, 27.okt.1917

3. Kodanluse arvuline suurus 1922. a. ja 1934. a.

rahvaloenduse andmeil

Et kasutada on ainult kodanliku Eesti statistika andmed, esineb antud küsimuse lahendamisel rida raskusi. Esiteks pole ju kodanlikes statistikates antud elanikkonna klassistruktuuri analüüsi. 1922. ja 1934. a. rahvaloenduse materjalides nagu juba eespool selgitatud on antud ka grupeering sotsiaalsete tunnuste järgi. Kodanluse arvu kindlaks määramisel võtsin aluseks nimetatud materjalides antud jaotuse 3 liiki peremeestest s. o. peremeestest kes, kasutavad alaliselt palgatud tööjõudu, 2) ei kasuta alaliselt palgatud tööjõudu 3) peremened üksikud, valisin esimesed. Ja nimetan neid edaspidi kodanlasteks, sest nemad on omanikud, kes süstemaatiliselt eksploateerivad palgatööd ja omastavad palgatöölise lisaprodukti. Peremened, kes töötavad oma perekonna liikmetega või üksinda lugesin keskkihti kuuluvaiks. Tööriistade omanikuna on nad kapitalistid, töölisena aga omaenda palgatöölised. On muidugi ka nende hulgas väikeomanikke, kes palkavad tööjõudu ja omastavad lisaks oma tööle ka lisaprodukti, kuid nimetatud kasum ei võimalda neil veel elada ja ettevõtet pidada täielikult lisaväärtuse arvel.

Tootmisfääris tegutseva kodanluse arvu määramisel võtsin aluseks alaliselt palgatööd kasutavad peremened tööstuses, kaubanduses ja transpordis ning sides. 1922. a. rahvaloenduse andmeil ⁷¹ oli tööstuses palgatööd kasutajaid peremeni aktiivseid 445, nende perekonna liikmeid 987. Liites mõlemad arvud sain tööstuskodanluse ligikaudseks arvuks 1432. Kaubanduses kodanluse suuruseks sai 275 + 609 s. o. 884. Neile lisasin veel 41 kodanlast side ja transpordi alalt (aktiivseid 12, passiivseid 29) + veel 165 peremeest muudelt aladelt. Antud suuruste summana sain tootmisfääris tegutseva kodanluse üldarvuks 2522 (neist aktiivsed 814, perekonnaliikmeid 1708). Tootmisfääris tegutseva kodanluse üldarvule liitsin isikud, kes elatuvad kapitalist ja kinnisvaradest saadavaist tuludest.

⁷¹ 1922. a. üldrahvaloenduse andmed, vihik III lk. 83

Esimese rahvaloenduse andmeil oli nimetatud isik kokku 1657.

Seega sain Tartu kodanluse üldarvuks 4179, mil-
ranvastiku üldarvust 7,7%. On muidugi selge, et see
absoluutselt õige.

Kuid mingi suhteline suuruse ta siiski andis
silmas pädada, et antud jaotust aluseks võttes, ei
tena suur-ega keskkodanluse vanel. Kuid uurides a
le ja üldse Tartu kaubanduse tööstuse jne. arengu
väita, et väikest osa sellest arvust võib pidada
teks. Näiteks oli tööstuses suur/kodanlaste arv 20
Kuid sellest veel edaspidi.

Samal ajal ulatus kekskintide arv 45,8% , pro
arv 46,5%. See annab omakorda tunnistust Tartust l
likust ilmega linnast. Samuti tuleb veel silmas pi
tariaadi eesrindlikuma osa see on tööstusproletar
Tartus ainult 7322 enk 14,5%, kellest valdav enami
tas väikeettevõtetes. 1922. aasta kodanluse võiks j
miselt.

Tartu kodanluse jagunemine tegevusalade
järgi 1922. a.

Tegevusala	Aktiivsed	Passiivsed	Kokku	
			Arv	
Tööstus	445	987	1432	
Kaubandus	275	609	884	
Transport ja side	12	29	41	
Muul alal	82	83	165	

Kokku tootmis- fääris	814	1708	2522	

Mittetootmis- fääris	831	826	1657	

Kokku	1645	2534	4179	10

Järgnevalt siis kodanlusest 1934.aastal. Taas tuleb pöörduda teise rahvaloenduse andmete juurde. Analoogiliselt 1922.a. andmetega toiminis ka nüüd. Rahvaloenduse kokkuvõtete järgi selgus, et tööstuses tegutses kodanlasi 651 aktiivset 1259 passiivset s.o. kokku 1910. Kaubanduskodanlasi oli 266 + 724=990. Transpordi ja side alal olid vastavad arvud 16 + 37 s.o. kokkum 53. Liites nimetatud suurused saame tootmissfääris tegutseva kodanluse üldarvuks 2953. Neile liidan veel isikuid kes elatusid kapitalist ja kinnisvaradest saadavaist tuludest. Nende arv oli 1858 (aktiivseid 998, passiivseid 860). Seega saan Tartu kodanluse üldarvuks 1934.a. 4811.

Tartu kodanlus jagunes 1934.aastal järgmiselt:

Tabel 18

Tartu kodanluse jagunemine tegevusalade järgi 1934.a.

Tegevusala	Aktiivsed	Passiivsed	Kokku	
			Arv	%
Tööstus	651	1259	1910	34,0
Kaubandus	266	724	990	17,6
Transport ja side	16	37	53	0,9
Muud alad	97	704	801	14,3
Kokku tootmissfääris	1030	2724	3754	66,8
Mittetootmissfääris	998	860	1858	33,2
Kokku	2028	3584	5612	100,0

Et saaks paremini võrrelda kodanlust aastail 1922.a. 1934. esitan kokkuvõtliku tabeli, millel on antud kodanlased koos perekonnaliikmetega.

Tartu kodanluse jagunemine tegevusalade järgi aastail 1922 ja 1934

Tegevusala	1922		1934	
	Kodanlaste arv koos perekonna liikmetega	%	Kodanlaste arv koos perekonna liikmetega	%
Tööstus	1432	35,5	1910	34,0
Kaubandus	884	23,1	990	17,6
Transport ja side	41	0,9	53	0,9
Muud alad	165	3,9	801	14,3

Kokku tootmis- sfääris	2522	63,4	3754	66,8

Mittetootmis- sfääris	1657	36,6	1858	33,2

Kokku:	4179	100,0	5612	100,0

Kõigepealt peab märkima, et Tartu kodanlus tervikuna suurenes nimetatud ajavanemikul 4179-lt 5612-le, see tähendab 1,3 protsendi võrra. Silmas pidades linna elanikkonna sotsiaalsel koosseisu võib märgata, et kodanlus suurenes keskkihtide vähenemise arvel. Et teiste linnade kodanlus on uurimata, ei saa võrrelda antud arvu dünaamikat teiste linnade omaga. Mis aga puutub töös- ja kaubanduskodanlusesse, siis nende absoluutarvud on küll suurenenud, kuid suhtarvud vähenenud.

Kodanluse tegevussfäär

1. Tööstuskodanlus

a) Kodanliku Eesti tööstuse üldine iseloomustus.

Tartu kodanluse põhilisteks majanduslikuks tegevusala-
deks oli tööstus ja kaubandus ning sellega tihedalt seotud
pangandus.

Ülejäanud kodanlus aga nagu juba eespool märgitud
leidis elatust kapitalist ja kinnisvaradest saadavaist taludest.

Et kodanlus oli nagunii majanduslikult kui ka poliiti-
tiliselt võimul olev klass, ei saa mööda minna ka tema poliiti-
lisest tegevusest.

Et aga kodanlus püüdis igati varjata oma majanduslikku
ja poliitilist tegevust on antud teemat puudutavad materjalid
lünklikud, kohati aga puuduvad üldse seepärast pole võimalik
ka anda päris täpset ja süstemaatilist ning alati põhjendatud
ülevaadet antud küsimuse kohta.

Kõigepealt peatuksin siis tööstuskodanluse juures. Et õ-
õigesti mõista Tartu tööstuskodanlust, annan lühikese ülevaate
Eesti tööstuse ja ka Tartu tööstuse arengu kohta kodanliku
võimu perioodil.

Nii Eesti tööstuse kui ka Tartu tööstuse iseloomusta-
misel tuleb silmas pidada asjaolu, et seoses kontrrevolutsiooni
võidu ja kodanliku diktatuuri kerkemisega lülitati Eesti
"iseseisva riigina" imperialismi süsteemi. Tema sidemed ^{Venemaa} majandu-
sega katkesid.

"Eesti kauaaegne kuulumine Vene impeeriumi majandussüs-
teemi oli soodustanud Eesti majanduse, eriti tööstuse arenemist .
rärast majanduslike sidemete katkemist Venemaaga jäi Eesti
tööstus ilma oma tähtsast toor- ja kütteainebaasist ning kaotas
ajalooliselt väljakujunenud müügitoru."¹²

Eesti lülitamine iseseisva riigina monopolistliku
kapitalismi süsteemi ajal, kui viimane oli astunud oma üldkriisi

¹² Ülevaade Eestimaa Kommunistliku partei ajaloo kohta, II osa,

staadiumi, nalvendas tunduvalt kodanliku Eesti tööstustoodangu turustamisvõimalusi teistesse kapitalistlikesse maadesse. Seetõttu ei võinud Venemaa siseturu nõuete ranuldamiseks loodud Eesti suurtööstuse, eriti metallitööstuse toodang leida turgu lääneriikides.

Kui näiteks 1913, aastal turustati a/s Franz Krulli masinaenitustehase toodangust Venemaa siseturul 90,0% ja Eestis vaid 10,0%, siis sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail 1920-1924 turustati tehase toodangust välisriikides ainult 5,0% ja siseturul 95,0%,⁷³ kusjuures toodangu uldmant jäi sõjaeelset kaugele mana.

Kodanliku diktatuuri tingimustes tuli Eesti tööstusel orienteeruda põhiliselt ainult kitsale siseturule, kus ostujõuline nõudmine oli suhteliselt vähenenud töötajate vaesumise tagajärjel.

Lisaks sellele oli kodanliku Eesti siseturg üle ujutatud kapitalistlike maade kaupadega eeskätt Saksamaa ja Inglismaa tööstuskaupadega.⁷⁴ Kõik see lõi piiratud ja ebastabiilsed tingimused kodanliku Eesti tööstustoodangu turustamiseks.

Sellest ongi tingitud nii kodanliku Eesti tööstuse aeglane arenemine, tööstuse killustumine ja arengu madalam tase võrreldes revolutsioonieelse tasemega, kui ka tema/struktuuri muutumine tootmisvanendeid tootvate tööstusnarude osatähtsuse vähendamise ja tarbeesemeid tootvate tööstusnarude erikaalu tõstmise suunas, milline protsess sai alguse 20-ndail aastail.

Lisaks ulatusliku siseturu valdamisele sai Eesti tööstus veel enne maailmasõda üle ppole toorainest Venemaalt. Seega kaotas Eesti tööstus mitte ainult turu vaid ka toor- ja kütteaine. Seetõttu pidi kodanliku Eesti tööstus nankima suure osa toorainest Lääne-Euroopa kapitalistlikest suurriikidest, mis omakorda suurendas kodanliku Eesti majanduslikku ja poliitilist sõltuvust lääneriikidest.

Eelpoolnimetatud raskustest hoolimata, alustas kodanlus tööstusliku orientatsiooni poliitikat. Nimetatud poliitika oli tingitud reast tegureist. Esiteks lootis eesti kodanlus "nõukogude võimu kiirele langemisele ja kapitalistliku korra taastamisele Venemaal".⁷⁵

⁷³ Eesti, Maa, rahvas, kultuur, Tartu 1926, lk. 640

⁷⁴ H. Saarnit, Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail 1920-1924, Tallinn, 1958. lk

Samuti põhjustas erilise tähelepanu omistamist tööstusele asjaolu, et kodanlusele polnud veel täiesti selge kodanliku Eesti seisund maailma kapitalistlikus süsteemis. Kodanliku korra algaastail valitses ka Eesti siseturul terav tööstuskaupade puudus. Samal ajal jäi kodanliku riigi kasutusse tsaari-Venemaa E. Eesti ala suurtööstus.

Kõige selle tõttu näis Eesti kodanlusele avanevat tööstuse arendamise kaudu soodne võimalus kergeks rikastumiseks ja maksimaalse kasumi saamiseks.

Tööstuse arendamisest soodustasid veel sõjast tingitud kütteainete puudus ning ka vajadus kaupade järele, mida varem veeti siisse Venemaalt.

Kuigi tööstusse suunati kuni 1924. aastani 43-46% rahvamajandusele, määratud krediidist (põllumajandusele 1,3-5,3%) ei saavutanud kodanliku Eesti tööstus tervikuna isegi tööstusliku orientatsiooni aastail sõjajärgset taset ei tööliste arvu ega ka toodangu üldmahu poolest. Kui 1913. a. töötas Eesti ala tööstuses 70 000 töelist, siis 1923. aastal vaid 45 355 töelist.⁷⁷

Algas intensiivne rasketööstuse laostumine ning kergetööstuse erikaalu pidev tõus. Süvenes väliskapitali sissetung, 1924. a. kuulus väliskapitalile 60,0% tööstusettevõtetest, eeskätt suurkäitised.⁷⁸

Süvenes Eesti tööliklassi eksploateerimise ning tema absoluutse ja suhtelise vaesumise protsess.

Seoses kapitalismi ajutise stabilisatsiooniga aastail 1924-29 õnnestus Eesti kodanlusel oma majanduslikku olukorda ja poliitilist võimu osaliselt kindlustada. Kuid sellest noolimata jätkus ja süvenes Eesti tööstuses juba sõjajärgseil aastail alanud rasketööstuse laostumine ja kergetööstuse suhtelise osatähtsuse tõus, mis viis tööstuse struktuuri muutmisele.

Kui 1913. a. töötas 25,6% vabrikutööliste üldarvust ning 1916. a. 52,0% metallitööstuses, siis 1929. a. kuulus metallitööstusse ainult 13,0% suurtööstuses töötajate üldarvust.⁷⁹

75 E. Brandt, Eesti majanduslik olukord kodanliku diktatuuri perioodil, Tallinn, 1955, lk. 12

76 H. Saarniit, Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail 1920-1924, lk. 18

77 E. Brandt, Eesti majanduse olukord kodanliku diktatuuri perioodil lk. 9

78 H. Saarniit, tsit. teos, lk. 46

79 H. Saarniit, Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail 1924-1924, lk. 23

Metallitööstuse toodangu osatähtsus, mis 1922. a. moodustas veel 14,0% oli 1928. aastaks langenud 7,3%-le⁸⁰. Vähenes tootmisvahendeid tootvate tööstusharude osatähtsus, tõusis tarbeesemeid tootvate tööstuste erikaal.

"Kuigi kapitalismi stabilisatsioon Eesti kodanluse majanduslikke ja poliitilisi positsioone ajutiselt tugevdas, teravdas ta ühenduses sellega kapitalismile omaseid antagonistlikke vastuolusid ning valmistas ette uue majandusliku ja poliitilise kriisi puhkemist.⁸¹

Järgmine ajajärk (1929-1933, nölmas Eesti majanduskriisi ja kodanliku parlamentarismi kokkuvarisemise aastaid. Kriisi nähtused hakkasid ilmuma juba üsna varakult. Sagenesid ettevõtete maksujõuetuks jäämise juntumid ning askjanid. Kasvas tööpuudus. Ametlikult registreeritud töötute arv ulatus üle 31 000. Suurtööstuse kogutoodang vähenes 111,3 miljonilt kroonilt 1929. a. 80,7 miljonile kroonile 1932. a. s.o. ligikaudu 32,4 % võrra.⁸²

Kodanliku Eesti majanduse sõltuvust Lääne-Euroopa, eriti Inglismaa omast iseloomustab ka krooni üleviimine 1933a. kulla aluselt naelsterlingi alusele. Sellega langes krooni kurss umbes 35,0%,⁸³ mistõttu siseturul tõusis vastavas ulatuses kaupade hind ning vähenes tööinimeste ostuvõime. Kasvas töötavate nulkade ranulolematus kentiva korraga.

Eesti kodanlus mõistis, et endine "demokraatia" sildiga varjatud valitsemissüsteem pole uutes tingimustes küllaldane töötajate ongeldamiseks ja nakkas seepärast üha rohkem kalduma kapitalistliku diktatuuri fašismi poole. 1934. a. teostasid kodanluse liidrid fašistliku riigipöörde. Kogu Eesti territooriumil kuulutati sõjaseisukord, keelati ära kõik koosolekud, suleti vapside organisatsioonid ja võimu riigis võttis enda kätte peaminister K. Päts, keda toetas sõjaväeline klikk eesotsas kindral Laidonäriaga.

80 Sealsamas, lk. 23

81 Ö. Elango, Eesti kapitalismi ajutise ebakindla stabilisatsiooni aastail, Tallinn lk. 154

82 F. Sauks, Kaupanduse arengust Eestis kapitalismi tingimustes, Tallinn, 1968, lk. 19

83 Sealsamas, lk. 19

84 F. Sauks, Kaupanduse arengust Eestis kapitalismi tingimustes lk. 20

85 Sealsamas, lk. 27

Algas viimane ajajärk kodanliku Eesti ajaloos, fašistliku dikta- tuuri ajajärk (1934-1940). Eesti valitsevad ringkonnad asusid fašismi teele nii välis- kui ka sisepoliitikas. 1935. a. märtsis keelati kõik poliitilised parteid. Loodi fašistlik partei "Isamaa liit", Eesti kodanluse poliitilised ja majanduslikud kaalutlused tõukasid teda koostööle fašistliku Saksamaaga. Saksa sõjatöösturid tundsid elavat huvi Eesti põlevkivi, tselluloosi, põllumajandussaa- duste ja nende toodete vastu. 1935. a. teisel poolel algas Saksa kapitali laiaulatuslik sissetung Eesti põlevkivitööstusse. 1938. a. andsid Saksa kapitaliga töötavad ettevõtted jubaligi 80,0% toode- tavast põlevkiviõlist, millest 1939. a. läks Saksamaale 90,0%⁸⁴.

Kokkuvõttes tuleb märkida, et kodanliku perioodi jooksul sai eesrindlikust tööstusmaast asumaa seisundis olev riik, kelle ülesandeks oli varustada imperialistlikke riike poolvabrikaatide ja toorainetega.

Kodanliku Eesti suurtööstust iseloomustas asjaolu, et ta kuu- lus peaaegu tervenisti väliskapitalile, esijoones Saksa kapitalile. Näiteks oli Saksa kapitali käes suurem osa põlevkivitööstusest ja tselluloositööstusest.

Eesti tööstusel puudus rida esmajärgulisi tooraineid, samuti oma rasketööstus tootmisvanemate tootmiseks, mistõttu on mõiste- tav ka tema täielik sõltuvus maailmaturu konjunktuurist. Olles sunnitud suure osa kaupa importima, oli kodanlik Eesti sunnitud ka samas väärtuses ja raskemgi eksportima. Suurtööstuse toodangust eksporditi 25-30%, põllumajandustoodangust rohkem kui 50,0%⁸⁵.

On selge, et sellise majandusliku sõltuvuse juures tõmmati ka Eesti kaasa Teise maailmasõja ettevalmistamisse Saksamaa partneri- na.

1939. a. sügisel alanud Teine maailmasõda katkestas Eesti majanduslikud sidemed läänega. See tingis toorainete sisseveo tunduva vähenemise ning tekitas tõsisid majanduslikke raskusi tööstusele ja põllumajandusele.

Suurenes tööpuudus. Paljud ettevõtted läksid üle neljapäevasele töönädalale, vähendades seega tööliste rahalisi sissetulekuid.

Kõik see näitas, et 1940. a. juuniks olid välja kujunenud majan- duslikud ja poliitilised tingimused rahva revolutsiooniliseks väljaastumiseks kodanliku režiimi vastu.

d. Tartu tööstus

Suuremad muutused toimusid Tartu elus XIX sajandi teisel poolel seoses kapitalismi hoogsa arenemisega kogu maal. Üleminek teorendilt raharendile ja talude müük kiirendasid küla kihistumist. Kujunev maaproletariaat hakkas üha raskem siirduma linnadesse, suurendades linnades alamrahva arvu, mis omakorda laiendas turgu tööstusele ja kaubandusele. Tartu majandusellu tõi elevust ka raudteede ehitamine, mille kaudu sai Tartu ühenduse Tallinna Peterburi ja Riiaga. Linna tööstuse areng hakkas toimuma kodu- ja käsitööstusliku ettevõtete arvu vähenemise ja kapitalistliku tööstuse kasvu tähe all. Viimane hoogustus eriti 90-ndail, mil ehitatakse esimesed suuremad tööstusettevõtted.

Imperialismi periood eimtoonud erilisi muutusi Tartu majandusellu. Ta jäi endiselt kohaliku tähtsusega väiketööstuslikuks linnaks. 1900. a. oli Tartus vaid 38 vabrikutööstust 494 töölisega. Ühe ettevõtte kohta tuli 13 töelist, ettevõtete aastatoodangu kogusumma ualtus 1003000 margani. 1904. aastal oli 27 ettevõtet 863 töölisega (ühe ettevõtte kohta 32 töelist. Käsitööstuslike ettevõtete arv ulatus 266, käsitöölisi üle 1600 1913. a. oli Tartus 31 vabrikutööstuslikku ettevõtet 1070 töölisega (ühe ettevõtte kohta tuli keskmiselt 35 töelist).⁸⁷ Aasta toodang ualtus üle 1500000 rubla. Tööstustöölised moodustasid ainult 2-3% Tartu elanike üldarvust võrdluseks olgu öeldud, et sajandi algul oli tööstustöölise protsent Tallinnas 9 ja Pärnus 11 linnaelanike üldarvust. Töölise kontsentratsioon oli madal kuna domineerisid väiketööstuslikud käitised 10-20 töölisega. Ainult L. Bandeliegi ja A. S. Mohri mööblivabrikutes ning A. Faure'i masinaehitustehases ulatus tööliste arv üle 100.⁸⁸ Seega oli suurtööstuse erikaal Tartu majanduselus väike.

Linna tööstuse, käsitööstuse ja kaubanduse areng sõltus peamiselt kohaliku turu nõuetest, side Venemaa siseturuga oli nõrk. Üksnes nimetatud mööblitööstused ja telefonivabrik saatsid oma toodangut ülevenemaalisele turule, millega oli seletatav ka nende suurem elujõulisus. Osalt teenindasid veel ka polügraafia ettevõtted Peterburi tellijaid.

Esimene maailmasõda mõjus Tartu tööstusele halvavalt. Kui näiteks A. Faure'i tehases töötas 1900. aastal 143 töelist, siis 1915 aastal oli see arv ainult 42.

⁸⁶ Tartu, lk. 506

⁸⁷ Tartu, lk. 506

⁸⁸ Lenekülgi Tartu ajalooost, lk. 64

Imperialismi tunnused ilmnesid mõnevõrra kapitali kontsentreerumises ja väliskapitali sissetungimises. Londonis asuva suure rahvusvanelise õllefirma A Le Cogi osavõtul rajati 1898. aastal Tartusse a/s Tivooli õlletenas.

Rööpiti 1860. aastal asutatud Tartu Kommertspangaga, mis teenindas Saksa kaupmehti ja käsitöölisi asutati 1902. a. Tartu Eesti Laenu- ja Hoiuühisus, mis teostas õperatsioonid eesti tööstus- ja kaubandusettevõtete omanikele.

Sel perioodil tugevnes ka tunduvalt eesti kodanluse majanduslik positsioon. Kasvas eestlastest ettevõtete, kaupmeeste ja majaanike arv.

Kodanliku diktatuuri periood ei toonud olulisi muudatusi Tartu sotsiaalsesse ilmesse. Kogu Eesti suurtööstust haaranud laostumine puudutas Tartut vähe, sest siin puudus märkimisväärne suurtööstus.

Tartus esines tööstus peamiselt väiketööstuse näol. Esines ettevõtteid alla 5 töölisega.

Kui kogu kodanliku Eesti tööstusele oli iseloomulik: "raske tööstuse laostumine ja üksikute kergetööstusharude eeskätt toidu- ja maitseainete tööstuse teatava arenemise tagajärjel tõusis tööstustoodangus pidevalt tarbimisvahendite erikaal." ⁹⁰ Eriti iseloomulik on see protsess Tartule.

1927. aastal väljaantud teatmeteoses "Tartu" kurdetakse: Industriaalne tase samal astmel kui 1897. a. Tööstuse on vahepeal küll laienenud samuti kui suurenenud temas tegutsevate isikute arv ent see pole lõpptulemusena mitte kiiremini sündinud kui rahvastiku üldine kasv, vaid tööstusliku elemendi osatähtsus rahvastikus on pea sama kui 25 aastat tagasi. ⁹¹

Tööstuse kasv toimus ~~siis~~ aeglaselt ja eeskätt nendel aladel, mille eesmärgiks oli teda ümbritseva maa vajaduste rahuldamine.

Tööstust püüti edasi arendada just tarbeesemete tootmise suunas. Tartu jäi nagu enne revolutsioonigi oma maakonna ja teiste Lõuna-Eesti maakondade keskuseks, rahuldades suure osa ümbruskonna vajadustest oma tööstussaadustega.

Millised tööstusharud olid Tartus juhtival kohal sellest annab tunnistust järgnev tabel

89 Lehekülg Tartu ajaloo kohta, lk. 64

90 Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo kohta, lk. 10

91 Tartu, lk. 445

92 Tartu, lk. 446

Tabel 20

Tartu tööstuse aastatoodang tööstusnarmide järgi 1922.a.

Tööstusharu	Aastatoodangu koguväärtus markades	protsent tööstuse kogutoodangust
1. Rõivaste valm. ja punast.	207258845	24,0
2. Puidutööstus	132270161	15,3
3. Toidu- ja maitseainete tööstus	122997180	14,2
4. Jookide valmist. tööstus	904634400	10,5
5. Masinate ja tööriistade tööstus	87815076	10,3
6. Jõu- ja valgustusjaamad	40895142	4,8
7. Tekstiilitööstus	34026154	3,9
8. Paberitööstus	32055755	3,7
9. Nahatööstus	31779000	3,7
10. Keemiatööstus	26896275	3,0
11. Metallitööstus	21193076	2,5
12. Polügraariatööstus	7221843	2,0
13. Sarve- ja konditööst.	9900000	1,1
14. Ehitusmaterjalide tööstus	4007000	0,4
Kokku	864 264 887	100,0

Nagu näeme on esikonal toodangu koguväärtuse poolest rõivaste valmistamise ja punastamise ettevõtted 24,0%, järgnevad puidutööstus 15,3% ja toidu- ja maitseainetetööstus 14,2. Nõrgalt olid arenenud metallitööstus 2,5%, keemiatööstus 3,0, tekstiilitööstus 3,9 ning ehitusmaterjalide tööstused 0,4%. Seega Tartu tööstuses püsis kindlalt esikonal tarbimisvahendite tootev kergetööstus.

Kunu laks Tartu tööstusettevõtete toodang, selle kohta annab älevaate alljärgnev tabel:⁹³

Tabel 21

Tartu tööstussaaduste müük 1922.a.

Tööstusharu	Missugune protsent kogutoodangust müüdi					
	Tartus	Tartumaal	Mujal Eestis	NSVL-is	Välismaal	Üldse
Ehitusm. tööstus	72,1	25,4	2,5	-	-	100,0
Metallitööstus	66,5	30,1	3,4	-	-	100,0
Masinate ja tööriistade valmist. tööstus	49,3	30,8	19,3	-	0,6	100,0
Keemiatööstus	69,7	12,3	16,9	-	1,1	100,0
Jõu- ja valgustusjaamad	100,0	-	-	-	-	100,0
Tekstiilitööstus	61,3	35,7	2,8	-	-	100,0
Nahatööstus	78,1	11,2	10,7	-	-	100,0

raheritööstus	56,6	12,4	31,0	-	-	100,0
Sarve- ja kondi- tööstus	-	-	100,0	-	-	100,0
ruidutööstus	68,2	10,7	12,8	0,2	8,1	100,0
Toidu- ja maitse- ainete tööstus	68,8	9,4	20,5	-	1,3	100,0
Jookide valmist. Rõivaste valmist. ja puhastamise tööst.	35,7	12,0	52,3	-	-	100,0
Enitusala tööstus	91,1	4,0	4,9	-	-	100,0
Polügraafiatööstus	83,3	16,7	-	-	-	100,0
	82,2	9,5	8,3	-	-	100,0

Niisiis rahaldas Tartu tööstus eeskätt linna ja seejärel maa-
konna ning juba väiksemas osas kogu riigi nõudeid. Seega Tartu
tööstus oli eeskätt kodaliku tähtsusega.

Töölise arvu järgi võis tööstusettevõtteid jaotada suur-,
kesk- ja väiketööstused. Kodanliku korra aegses statistikas loeti
suurtööstusettevõtteiks tööstust töölise arvuga üle 19 töölise sa-
samuti pidi siis olema jõumasin, ilma jõumasinata aga pidi töölise
arv olema 29. Kesktööstuseks loeti tööstuse töölise arvuga 5-19
ja väiketööstuseks alla 5 töölisega.

1922. a. andmeil jaotati Tartu tööstusettevõtted järgmiselt:⁹⁴

Ettevõtete arv	Suurtööstused	Kesktööstused	Väiketööstused	Kokku
	23	48	1038	1109
Töölise arv	276	775	987	2638

Ühe ettevõtte kohta oli töölisi suurtööstustes 38, kesktööstus-
tes 16,5 ja väiketööstustes 0,95.⁹⁵ Toodangu koguväärtus markades
aga oli suurettevõtteis 276 155 236, keskettevõtteis 225 587 680 ja
väikeettevõtteis 362 521 971.⁹⁶

1937. aasta majandusloenduse andmeil oli jaotus järgmine:⁹⁷

Tartu tööstusettevõtted 1937. a.

Tabel 22

	Ettevõtete arv	Töölise arv	Brutotoodang 1000 kr.	Varaline väärtus 1000 kr.
Suurtööstused	40	2334	3164	9533
Kesktööstused	104	966	3523	3838
Väiketööstused	121	379	940	497
Kokku:	265	3679	12727	13788

93 Tartu, lk. 447

94 Tartu lk. 511 andmete põhjal

95 Sealsamas, lk. 511

96 Sealsamas, lk. 511

97 1 Eesti majandusloendus, XI- viirik, Tallinn 1939, lk. 28

Võrdluseks esitan esimese majandusloenduse andmed ka pealinna
konta. ⁹⁸

Tabel 23

Tallinna tööstusettevõtted 1937.a.

	Ettevõtete arv	Töölise arv	Brutotoodang 1000 kr.	Varaline väärtus 1000 kr.
Suurtööstused	135	16 893	80 126	106 817
Kesktoöstused	273	2 636	119 45	6 993
Väiketööstused	224	738	2 354	813
Kokku:	632	20 267	94 425	114 573

Tallinnaga võrreldes moodustas Tartu suurtööstuse arv vaid 1/3, tööliste arv oli Tallinnas 7 korda suurem ning kogutoodang 10 korda suurem.

Suuremateks tööstusettevõteteks oli Tartu Telefonivabrik 140 töölisega, Lellepi masinavabrik 129n töölisega, kammivabrik "Estica" 161 töölisega.

"Rostimene" trükikoda 100 töölisega, "Ilutruki" trükikoda 115 töölisega, põllutööriistade vabrik "Tegur" 160 töölisega ja Haubneri metallitööstus. Viimased kaks viis rivist välja 1929-1933. aasta majanduskriis. ⁹⁹

raajudes suuremates ettevõtetes valitses väliskapital. Nii näiteks kuulus Lõuna-Eesti turu monopoolseks valdajaks muutunud A Le Cigi ^{Eesti firma} "Erikson" kuulus Tartu Telefonivabrik.

98 1 Eesti majandusloenduse XI vihik, Tallinn 1939, lk. 28

99 Lenekülgi Tartu ajaloo, lk. 98

C Tööstuskodanlus

Tööstuskodanluse ligikaudseks arvuks oli 1922.a. rahvaloenduse järgi (445 aktiivset ja 987 passiivset, - 1432.¹⁰⁰

Tööstuses üldse tegutseva elanikkonna arvust moodustas see 9,3%. Kodanluse üldarvust aga 31,3%. Seega umbes 1/3 Tartu kodanlusest oli seotud tööstusega.

1934.aasta andmeil tegutses tööstuses 651 aktiivset ja 1259 passiivset s.o. kokku 1910. Tööstuses töötavate elanike arvust moodustas see 9,5%, kodanluse üldarvust aga 39,5%. Seega ajavahemikul 1922, kuni 1934 oli Tartu tööstuskodanluse arv suurenenud 4/8 võrra.

Tartu kodanlus põlnud oma koosseisult kaugeltki ühtne. Nagu selgus juba eelpool esitatud andmeist, oli Tartu suurtoöstuste arv väike. See kõikus 20-40 vahel. Nii oli 1922.a. Tartus 23 suurtoöstust,¹⁰¹ 1937.a. aga 40. Seega võib järeldada, et suurkodanlaste protsent Tartu tööstuseluses oli väike. Samuti tuleb silmas pidades, et suurtoöstuste omanikud või osanikud olid suures enamuses välismaalased. Eestlastele kuulusid osa kesk- ning eriti väikeettevõtteid.

Eraomanikele kuuluvaist suurtoöstustest võiks nimetada J. Haubneri masinavabrik asutatud 1880.a. tööliste arv 1934.aastal 25 (1913, 43), Hackenschmidthi kudumisvabrik töölisi 1913 (16), 1923 14.¹⁰²

Hälsivabrik O. Willmann Ko, oli Osvald Willmanni omandus. Asutatud 1899.a. Varustatud 9 paberossikesta valmistamise masinaga, mis töötasid elektrijõul. Vabrikus leidis tööd 25 töölisele.

Aastas valmistati loo ooo ooo paberossikesta. Kapitalist O. Zimmermannile kuulus sadulsepa töökoda (Tööliste arv 24). Esimese maailmasõja eel oli Tartu suurimaks mööblivabrikuks A. Mohri vabrik (1913.a. töötas 150 töolist).¹⁰³ Kodanlikul ajal töölise arv vähenenud (10?).¹⁰⁴

loo 1922.a. üldranvalugemise andmed, lk. 35

101 Tartu, lk. 511

102 Eesti Maa, rahvas ja kultuur, Tartu 1926 lk. 577

103 O. Karma. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile lk. 338

104 Eesti, Maa, rahvas ja kultuur, lk. 577

kõik 1913.a. töölised arvud O. Karma järgi

1912.a.asutatud Saapavabrik J. Ugur.kuulus kapitalist Julius Ugurile.Tema ettevõttes leidis tööd 40 töölist,päevas valmistati 100 paari jalatseid.¹⁰⁵

Makaronivabrik "Aera"(1922) omanikuks tööstur J.Kaplan. Tema vabrikus töötas keskmiselt 35 töölist.¹⁰⁶

r.Munna omandiks oli 1923.a. asutatud kammi-ja nõõbitööstus. 1924.a. oli vabrikus 15 töölist, valmistati valmistoodete koguväärtus ulatus 6 000 000 margale.¹⁰⁷

A.Frederkingi poolt 1849.a. asutatud seebi-ja soodavabrik läks kodanlikul ajal üle J.Lille ja M.Hakkaja kätte.Vabrikus valmistati seepe,soodat,glütseriini,kosmeetikakaupa 1924.a. 13 töölist kogutoodangu väärtus 10 000 000 marka.¹⁰⁸

Kapitalist uswanskyle kuulus nahavabrik tööliste arv 250, poegade vabrikus 140 töölist.¹⁰⁹

J.reetsile kuulus 1918.a.aastal asutatud metallitööstus,kus valmistati peamiselt sisseseadet meiereidele.¹¹⁰

Tubakavabrik "Sultan Flower" omanikuks oli kapitalist F Hoppe. Samuti oli F.Hoppekoos osanikega ka.võlvavabriku omanikuks, 1913/1914.a.aastal oli vabrikus 200 töölist,aastase toodangu koguväärtus 700 000 kuldrubla.

1924.a.30 töölist(30 t),aastase kogutoodangu väärtus 9 800 000 eesti marka.¹¹¹ Tööstuse toodang vähenes Vene turu kaotamise tõttu. Aktsiaseltsidele kuuluvatest tööstustest olid inglise kapitalile kuuluv A Le Cog'i õllevabrik põhikapital 600 000 marka.

Tööliste arv 1913.a. 81 - toodang 513 000 rubla väärtuses.¹¹²

A/S Tartu pärmivabrik 1913.a. töölisi 27,kogutoodangut 242 000 rubla väärtuses 1924.a.¹¹³ töölisi 25, toodangu väärtus 20 536 443 marka.¹¹⁴ Pärmivabrikus kuulus aktsia ka K.Pätsile.

A/S "Teguri" põllutööriistade ja masinate vabrik Tartus põhikapital 10 000 000 marka.¹¹⁴ Veel tähtsamaks oli Rootsi firmale

kuuluv a/s Tartu Telefonivabrik 1913.a.töölisi 77, toodangu koguväärtus 115 000 rubla.¹¹⁵ 1923.a. 45 töölist.¹¹⁶ Põhikapital 15 000 000 marka.

Nimetatud aktsiaseltside osanikeks olid suurkapitalistid.

105 Eesti, Maa, Rahvas, Kultuur, lk. 620

106 Sealsamas, lk. 598

107 " 582

108 " 623

109 F 4364, vih, l sü 58

110 Eesti, maa, rahvas, lk. 644 ja kultuur

111 Sealsamas lk. 589

112 O.Karma, tööstuslikult revoluts.sotsialistl.revoluts.lk.343

113 Sealsama ,lk.343

Näiteks a/s Tartu metallivabriku kapitalistid G. ja H. Lellep.

Tartu suurtöösturitel oli ka oma organisatsioon, mis 1919. a. septembris asutati Tartu Ringkonna Vabrikantide ja Töökodade Omanikkude Seltsi nime all. Alates 29. aprillist 1920. nimetati ta Tartu Ringkonna Vabrikantide ühisaseks.¹¹⁷

Teatun veidi nimetatud seltsil, sest üks iseloomusta ja ka see tema tegevus pükkorda Tartu suurtööstureid. Oma asutamiskoosolekul saatsid Tartu linna suurimad vabrikandid ringkirja kõigile Tartu tööstusettevõtete omanikele. Selles ringkirjas on selgelt antud nimetatud organisatsiooni eesmärk ja ülesanded. Nii kurdetakse: "Et kui töölised ja ametnikud on juba liitunud, et ühiselt oma huvivid kaitsta, siis vabrikandid ja tööstuse ettevõtjad on kanjuks siia maani loiult pealt vaadanud ja endid paljalt saatuse hoolde jätnud."¹¹⁸

Samas lisatakse, et nii ei või see edasi minna. Ning tehakse järeldus: "Et üntlaselt oma huvivid kaitsta ja oma liimetele niihästi tennilist nõu kui materiaalsest toetust muretseda, ühinesid Tartu tööstuse ettevõtjad ja vabrikandid kokku vabrikantide ühise nime all ja kutsuvad kõiki tööstuse alal selle seltsi liikmeks astuma."¹¹⁹

Ühingu liikmeiks olid järgmised Tartu tööstusettevõtted.¹²⁰

1. A/S Tartu telefonivabrik	45	töölist
2. J. Haubneri masinavabrik	25	"
3. A/S "Tegur" masinavabrik		"
4. E. M. Üswansky ja L. Ginizinski nahavabrik	250	"
5. G. Hackenschmidt'i kudumisvabrik	16	"
6. A. Moari mööbivabrik	10	
7. Leivavabrik "Ceres"	21	
8. A/S Tartu pärmivabrik	23	
9. H. Tõnisson ja Ko peeglivabrik	73	
10. G ja H. Lellepi metallivabrik	41	
11. J. Lill ja M. Hakkaja seebivabrik	10	
12. Leivavabrik "Pail Normal"	0	
13. E. Ennuksoni mööblitehas	8	
14. Tartu auruvalvabrik	20	
15. Tartu Silbergleichi õllevalv.	80	6
16. F. Hoppe ja Ko valdivabrik	80	

17.O.Willmann ja Ko hülsivabrik	20	töölist
18.Tartu Masinavabrik (endine Faure)	58	"
19.K. ja E Werg nahavabrik	20	
20.J.Rässa klaverivabrik	4	
21.K.Zirki trükikoda	12	
22.J.Kahni lauavabrik	12	
23.G.Boeningi pagaritööstus		
24.J.Marvi mööblitööstus	5	
25.Mällo trükikoda	5	
26.G.Ront	12	
27.G.Unger raamatuköitmise vabrik	50	
28.O.Zimmermani sadulsepatööstus	21	
29.K.Koppel kondijahuvabrik		
30.J.Mann keemiatööstus		
31. K. ja E.Werg nahavabrik		
32.J.O.Rekand ja J.Maasingi nahavabrik		
33.J.Uguri saapatööstus	35	
34.Eesti karasnahkade tööstus	10	
35.J.Ratniku metallitööstus		
36.J.Raudsepa trükistööstus		
37.Th.Teddersoni metaalitööstus		
38.A.Pääsukese pesutööstus	14	
39.J.Glucni nahavabrik	20	

ühisuse juhtivateks tegelasteks olid suurtöösturid G.Lellep, H.Orav, H.Tõnissson, B.Glass, J.Haubner, G.Unger, G.Grünthal, O.Zimmermann, J.Rekand, J.Lill jtl. Ühisuse esimeesteks olid G.Lellep, H.Orav.¹²²

Nagu selgub Tartu Ringkonna Vabrikantide Ühisuse peakoosolekute protokooliraamatust, oli seltsi peaesmärgiks võitlus vajalikkasumi ning krediidi muretsemise eest. Tähtsal kohal püsis aga ka võitlus tööliisklassi vastu. Näiteks 22.aug.1923.a.arutatakse Tartu tööstuste finants olukorda. Koosolek leiab: "Kui tööstused on suures kitsikuses ainult sellepärast, et nende tegevuskapitalid on väikesed ja krediit praegu väga piiratud. Tööstust ähvardab hädaohu kui mitte odavama protsendilist krediiti ei saa."¹²³ Samas lisatakse, et paljud meie tööstusest on juba võõraste kätte läinud, sest et kapitali puudusel ei ole neid võimalik pidada. Et saada odavat krediiti pöördub koosolek Riigikogu ja Tööstus Kaubanduse ministri poole.

115 Eesti, Maa, Rahvas, Kultuur lk. 633

115 O.Karma, tsiteeritud teos lk. 338

116 F.4364. nim. l. sü. 58

117 F.2117 nim. l. sü. 58 lk. 2

118 F.2117 nim. l. d. sü. 58 lk. 3

119 F.2117 nim. l. sü. 58. lk. 2

120 F.2117 nim. l. sü. 58 lk. 16, 100, 36, 40, 31 põnjal koostatud

121. Osal puuduvad tööliste arvud. Samuti tuleb silmas pidada, et tööliste arvud on antud ettevõtete endi poolt ning on vähenenud

Koosolekutel arutati ka töölisküsimust.

Näiteks 1922.a.ünel koosolekul teatas juunataja H.Orav, et töölised peavad vabrikutes koosolekuid ja nõuavad palgakõrgendamist.¹²⁴ Töösturid otsustavad tösta palkasid ainult tublidel töölistel ja neil mitte rohkem kui 32 marka.¹²⁵ Seega vabrikandid püüavad õõnestada töölisklassi ühtsust.

1924.a.ärevatel päevadel esitati vabrikantide poolt töölis-tele üleskutse. Milles mainitakse töölisi järgmiselt: "Eesti töölised ärge laske ennast petta! Ärge laske ennast enamluse apostlitel lapsikult petta!".¹²⁶

Edasi arvatakse: "Kas ei mõju streigid ja muud poliitilised väljaastumised teie soovide kohta otse ümberpöörduvalt ei too sel teel teile loodetud leibade asemel kiva".¹²⁷

Töölis-tele soovitati küsida järele, mida on otsustanud teha nende tööandjad Tartu Ringkonna Vabrikantide ühisuse liikmed elukalliduse vastu võitlemiseks. Töölistel kästi tutvuda sellekohaste tabelitega ja järele arvata kas sellega mitte enam hädade vastu võidelda ei saa, kui väljaastumisega, mis omakorda elukallidust tõstavad." ¹²⁸

Nimetatud üleskutsed tuli ühisuse liikmeil ära jaotada 300 eksemplari, iga ettevõtte vastavalt töölise arvule.

Kui vaadelda tööstuskodanluse rahvuslikku jagunemist, siis selgub, et arvuliselt moodustasid enamuse eestlased. Järgnesid sakslased, venelased, juudid, lätlased ja muud rahvused. 1922.a. andmeil jagunesid Tartu tööstuste omanikud rahvuste järgi: eestlasi 1034 (1182-st) s.o. 87,4%, sakslasi 39 (3,2%), venelasi 20 (1,6%), juute 75 (6,3%), lätlasi 4 (0,3%), muid rahvaid 10 (0,9%). Tööstusnarude järgi iseloomustab rahvuslikku kuuluvust järgmine tabel.¹²⁹

Tööstusnarude järgi võttes kuulusid arvukamalt välismaalastest kapitalistidele metalli- ja masina- ning nanatööstuse ettevõtted.

Nendest esitatud andmetest jääb mulje nagu kuuluks suur osa tööstusest just eestlastele. Kuid siin ei tohi unustada, et andmed esitatud kodanluse vaatevinklist. Arvestatakse ettevõtete arvu, mitte tema kapitali väärtust. Siin tuleb arvesse võtta asjaolu, et tegeli-

¹²² F.2117 nim.1.sü.lk.15

¹²³ F.2117 nim.1.sü.lk.35

¹²⁴ F.2117 nim.1.sü.58, lk.37

¹²⁵ Sealsamas, lk.37

¹²⁶ Sealsamas, lk.37

¹²⁷ Sealsamas, lk.37

kult kuulusid suurtootusettevõtted enamuses välismaalastele, või siis olid sõltavuses väliskapitalist.

Tabel 24

Omanikkude rahvus 1922. a.

Tööstusnaru	Eest-lasi	Saks-lasi	Vene-lasi	Juute	Lätile-lasi	Muud rahvused
1. Kivi- ja mullatööst.	13	-	-	2	-	-
2. Metallitööstus	70	4	-	9	-	-
3. Masinate, tööriistade ja instrumentide valm. tenas	51	6	3	2	-	1
4. Keemiatööstus	13	1	-	-	-	1
5. Jõu- ja valgustusj.	-	-	-	-	-	-
6. Tekstiilitööstus	69	3	1	-	-	-
7. Nahatööstus	19	1	-	7	-	1
8. Paberitööstus	15	2	1	1	-	-
9. Sarve- ja konditlöst.	1	-	-	-	-	-
10. Põllu- ja nikerdust.	101	1	2	9	1	3
11. Toidu ja maitseainete tööstus	36	4	4	9	-	-
12. Jookide tööstus	0	-	-	-	-	-
13. Rõivaste ja punsatus-tööstus	614	8	-	36	2	4
14. Ehitusala	8	1	-	-	-	-
15. Põlvõlvatööstus	16	8	-	-	-	-
KOKKU:	1034	39	20	75	4	10

Näiteks 34 suurtootusest kuulus eestlastele vaid 6. Enamuses suurtootustate omanikud olid sakslased või juudid.

otseselt allusid välisfirmadele A Le Cogi'i õllefabrik (inglise), Tartu telefonivabrik, Rootsi R firma "Erikson".

Eesti rahvusest kodanlased olid suures enamuses kesk- ja väike tootustate omanikud.

128 F.2117 nim. l. sü. 58. lk. 38

129 Tartu, lk. 516 põhjal koostatud

2. Kaubanduslik kodanlus.

a. Tartu kaubanduse arengust.

Tööstuse kõrval tegutsesid kodanlased aktiivselt ka kaubanduses. Järgnevalt ka ülevaade Tartu kaubanduslikust kodanlusest. Enne kodanluse juurde asumist lüüakse ülevaade kaubanduse arengust Tartu linnas.

Kodanlikus Eestis toimus kaubanduslik tegevus tingimustes, mida iseloomustasid spekulatsioon ja konkurentsivõitlus, kapitalistliku tootmise anarhia ja majanduskriisid.

reamiseks eesmärgiks ei olnud tarbija vajaduste rahuldamine, vaid suurema kaubandusliku kasumi saamine.

Jätkus siseturu laienemine ja väikeste killustatud kohalike turgude liitumine üleestimaaliseks siseturuks, uute raudteede ehitamine ja autotranspordi arenemine soodustasid ikka uute nn. kolgasaajoonide kaasakiskumist turusunettesse.

Koos siseturu laienemisega tihenes ka kaubandusvõrk, kõikudes üksikutele aastatele 7300-11 000 ettevõtte vahel.¹³⁰

"Ilmselt oli kodanlikus Eestis tegemist liigselt paisutatud kaubandusvõrguga, eriti linnades, kus iga kaubandusettevõtte teenindas keskmiselt umbes 40 inimest. Kuld kaupluste arv kahanes kiiresti tegeliku eluga. Igal aastal lõpetas Kaubanduskojas registreeritud äridest 1000 -2000 kauplust (st. 10-20% kaubandusvõrgust).¹³¹

Kaubanduses tegutsev rahvastik jagunes sotsiaalselt koosseisult järgmiselt:¹³²

Tabel 25

Eesti kaubanduses tegutseva rahvastiku sotsiaalne koostis 1922, 1934, 1936. a.

Sotsiaalne grupp	1922	1934	1936
	p r o t s e n t i d e s		
1. Peremehed ja nende perekonnaliikmed	53,4	46,9	39,4
2. Valgata töötavad isikud	4,6	4,1	11,4
3. Töölised ja teenistujad	23,4	28,1	38,0
4. Ametnikud	18,6	20,7	10,0
5. Muud	-	0,2	1,2
Kokku:	100,0	100,0	100,0

Vähenenud oli kaupmeeste osatähtsus kaubanduses tegussevate isikute üldarvus. Kui 1922.a. oli 53,4%, siis 1934.a. ulatus see 46,9% -ni ja 1936.a. langes juba alla 40,0%

Samaaegselt tõusis märgatavalt nii palgata töötavate isikute (1922.a. 4,6% ja 1936.a. üle 11%), kui ka palgaliste töötajate osatähtsus (1922.a. 42% ja 1936.a. 49,2%)

Tartu oli Tallinna järel teiseks suuremaks kaubanduskeskuseks Eestis. Põhja-Liivimaa ja maakonna keskusena asus Tartu soodsatel unendusteedel. Raudteeühendus Riia, Tallinna ja Peterburiga. Kõigi ümberkaudsete maakondadega oli ühendatud maanteede võrguga. Peipsi-äärse rajooniga ühendas teda veel Emajõgi.

Et Tartu asus põllumajandusrajoonide geograafilises keskses ja tööstuse eriti suurtoöstus oli suhteliselt väne arenenud, siis sellest tingituna oli linna kaubandusel kahesugune iseloom, ühelt poolt linnaelanike varustamine vajalike toidu- ja tarbekaupadega ning teiselt poolt Tartuga piirnevate ümberkaudsete maakondade talurahva varustamine põllutööriistade ja masinate ning mitmesuguste muude tööstuskaupadega. Koos sellega toimus ka põllumajandus- saaduste, eriti lina ja teravilja kokkuost talupoegadelt, mis seejärel saadeti Peterburi ja Tallinna. Nii moodustasid liha ja teravili Tartu kaubakäibest kokku ligi 25 miljonit rubla. s.o. 31,0%.¹³³

Tartu kaubandusvõrk oli põhiliselt koondunud kesklinna, kus moodustasid pidevad ärifondid, mitte üksnes peatänaval, vaid ka nendega ristuvail ja paraleelseil tänavail.¹³⁴

Samal ajal \ kui suur osa III järgu kaubandusettevõteteid paiknes peamiselt äärelinnades ja Tartust väljuvate maanteede ääres, oli Tartu kesklinn ühes kaubahooviga ärikeskuseks, kus asusid peamiselt I ja II järgu kaubandusettevõtted. Need olid enamuses suurkauplused, mis tegelesid nii jaemüügiga kui ka hulgioperatsioonidega.

Tartus tegutses rida suurfirmasid, millel olid osakonnad ja filiaalid ka teistes Eesti linnades. Suured kaubandusfirmad kuulusid põhiliselt Vene ja Saksa kapitalile. Tartus tegutses ka rida kaubandusettevõteteid üksnes põllumajandussaaduste kokkuostu ja müügi-

ga. Nende firmade osatähtsus kaubakäibes oli suur. Näiteks oli lina

130 F. Sauks, Kaubanduse arengust Eestis kapitalismi tingimustes, lk.

131. Sealsamas, lk. 45

132. Sealsamas, lk. 45

133 Sealsamas, lk. 206

134 E. Kareda, Tartu ärilast ja äridest, Tartu 1937

135 F. Sauks, Eesti Kaubanduse areng Eestis kapitalismi tingim. lk. 207

ja taku kokkuostu korraldava firma "Whishaw ja Ko" aastakäibe 1913.a. ligemale 2,7 miljonit rubla, see on peaaegu 2 korda rohkem kui kõigi III järgu ettevõtete kogukäibe.¹³⁵ Osa suurkaubandusettevõteteid kuulus ka eesti kodanlusele. (Näiteks "Kangro, Rikk ja Ko" ehitismaterjalide kauplus, M. Jänese kaubamaja.)

Enamik ettevõttest (76,4%) kuulus III järku. Kuid nende arvulisele ülekaalule vaatamata oli nende osatähtsus kaubakäibes ainult 15,7%. Samal ajal oli I järgu suurettevõtete (5% ettevõtete üldarvust) osatähtsus kaubakäibes 44,6%.¹³⁶ See andis tunnistust I kaubanduskapitalist kõrgest kontsentratsioonist ka Tartus. III järgu kauplused olid enamikus vürtspoed, kus müüdi mitmesuguseid kaupu. Selliseid poode oli Tartus 242. Nende aastakäibe ei ületanud enamasti tuhandet rublat, kõige sagedamini kõikus see 200-800 rubla piirides. Majanduslikult püsivamaks võis pidada 57 kauplust aastakäibega 1000-2000 rubl. ja enam.¹³⁷

Teise suurema rühma III järgu kaubandusettevõtetest moodustasid tekstiili- ja rõivakauplused. Need olid spetsialiseerunud kangas- ja pudukaupade, valmisriiete ja peakatete müügiks. Nende aastakäibe oli keskmiselt 2000-5000 rubl. ettevõtte kohta.

Valmisriiete kauplustel oli kujunenud linnas kodutöötajate võrk õmolejate ja rätsepate näol, kes said kauplustelt materjali ja töötasid nende tellimuste kohaselt. Näiteks firmal "Kaplan ja Press" oli spetsialiseeritud rätsepa töökoda, kus töötas 18 rätsepat.

Toiduainete kauplustest olid spetsialiseerunud leiva, saia, kondiitritoodete ning liha ja kala müügiks ronkesti kauplusi. Nende aastakäibe keskmiselt 1600-5000 rubl. Kuid oli ka suuri kauplusi aastakäibega 12 000 rubl.

Suurimaks oli H. Luiga piima- ja vorstikauplus (aastakäibe 42 000 rubl). Piimakauplused olid enamasti väikekauplused. Ronkesti oli Tartus kõrtse, teemaju, õllepoode.

Tartus oli suhteliselt rohkem ka raamatu- ja kirjutusmaterjalide kauplusi, sest siin asus ülikool, hulk instituute ja koole, mistõttu õppijate arv oli suur.

¹³⁶ P. Sauks, lk. 207

¹³⁷ Sealsamas, lk. 207

¹³⁸ Tartu, lk. 525

¹³⁹ a. 1934. a. rahvaloenduse andmed lk. 20

Tartu kaubandus oli spetsialiseerunud nõrgemalt kui Tallinnas. Spetsialiseeritud kauplusi 38,8%

Tartu kaubandusvõrk teenindas peale linna elanike ja lähema ümbruskonna tarbijate veel Sise-Eestit. Suurema kaubanduskeskusena osaliselt ka ümberkaudseid Tapa, Valga ja Võrumaa elanikke.

1922.a. andmeil jagunes kaubanduse tegutsev elanikkond järgmiselt peremehe (aktiivseid 1995, töölisi- ja teenijaid 1371, ametnikke 571 kokku 3937),¹³⁸

1934.a. rahvaloenduse andmeil aga oli peremehe alaliselt palgatud tööjõuga, aktiivseid 266, passivseid 204, kokku 470, peremehe üksikuid 520, töölisi ja teenijaid (1507+897), 2404 ning ametnikke (772+805) 1577.¹³⁹ Kokku tegutses kaubanduses 4971. Seega oli kaubanduses töötajate arv kasvanud 1034 võrra. Vähenenud oli iseseisvate kaupmeeste osatähtsus. Samal ajal tõusnud aga tööliste ja teenijate arv. Need niinked annavad tunnistust kaubanduskapitali kontsentreerumisprotsessist teiselt poolt aga tööjõu eksploateerimise suurenemisest. See oli kapitalismi tingimustes kaubanduse loomulik arengukäik

Nii suurkapitalistlikud kaubandusorganisatsioonid kui ka keskmised kaubandusettevõtted ei jätnud kasutamata üntegi abinõu, et kasutada oma ettevõttes tegutsevaid töötajaid maksimaalse kaubandusliku kasumi saamiseks.

Kaubandusliku kodanluse arvuline suurus.

Kaubanduses tegutseva kodanluse arvu kindlaks määramisel tuli taas läntuda 1922, 1934. a. rahvaloenduse andmeist. Analooiliselt tööstuskodanlusele leidsin ka kaubandusliku kodanluse suuruse. 1922. a. andmetest läntudes oli kaubanduses aktiivseid kodanlasi 275, passiivseid 609 s.o.m kokku 884. 1934. aastal oli kodanlasi kokku 990 (266+724). Kodanluse üldarvust moodustas see 20,5%. Kaubandusest elatuva elanikkonna üldarvust moodustas kodanlus 19,9%.

Võrreldes 1922. aastaga oli kaubanduskodanluse arv kasvanud 106 võrra.

Kaubandusliku kodanluse rahvusliku jagunemise üle 1922. aastal annab ülevaate järgmine tabel. Tuleb aga arvestada, et antud andmetes on esitatud kõik kaupluste omanikud ka keskkinti kuuluvad väikekaupmehed, kes on antud töös kodanluse hulka ei kuulu.

Tabel 26

Kaupluste omanikkude rahvus. 140

Kaubandusnaru	Ettevõtete omanikest					
	eest-lasi	saks-lasi	vene-lasi	juute	lät-lasi	muud rahvusi
Müandusärid	10	1	-	-	-	-
Majatarvete ja mööbl. kaupl.	22	3	6	4	-	-
Reide-jalanõude ja punas- rusvahnendite kaupl.	142	17	13	42	-	-
Metallasjade kaupl.	40	4	-	5	-	1
Õlilõõdu- ja maitseainete kauplus	759	7	29	11	4	2
Keemiasaaduste kaupl.	20	6	1	7	-	1
Õhutusmaterj. ja kütte- ainete kaupl.	8	1	3	-	-	-
Õmramatu- ja noodikaupl.	39	11	-	5	-	-
Õaluranva- ja segakaupl.	39	3	1	-	-	-
Restoranid, sööklad	91	4	3	-	1	-
Komisjoni kaupl.	3	-	-	-	-	1
Venera-kaupl.	-	-	-	-	-	-
Õanakraami kaupl.	100	1	-	3	2	-
Õranspordi- ja side- õasjade kaupl.	12	1	-	-	-	-

Bankade ja kindl. seltside kaupl.	5	-	-	1	-	-
-----------------------------------	---	---	---	---	---	---

Kokku: 1270 59 56 28 7 5

Selgub, et 1425-st kaupluseomanikust oli eestlasi 1270, sakslasi 59, venelasi 56, juute 28, lätlasi 7, muid rahvusi 5.

Tuleb jällegi arvestada, et enamikus kuulusid I ja II järgu kaubandusettevõtted väliskapitaliga töötavale saksa kaupmeestele. I ja II järgu ettevõtete hulgas olid ainult üksikud eesti kapitaliga töötavad kaubandusfirmad, nagu näiteks M. Jänese kaubamaja.

Kaupluste omanike rahvusliku jagunemise kohta on antud veel ülevaade ka I majandusloenduse kokkuvõttes. 1936. aastal jagunesid kaubandusettevõtted rahvaste järgi alljärgnevalt.¹⁴¹

Rahvus	Ettevõtete arv	Töoliste arv	Läbimüük	Varade väärtus
eestlasi	978	3857	1 013 194	24 785,1
sakslased	132	691	43 942,2	8 926,0
venelased	43	151	3066,4	792,8
juudid	140	599	18344,3	5061,0
muud rahvused	55	376	11527,7	3564,8
rahvus teadmata	6	102	1375,7	275,4
mitmesugused	5	198	19499,4	4511,0

20. sajandi esimesel aastakümnel nakkas kaupmeeste hulgas ronkem arenema arusaamine ühise keskorgani vajadusest, mis aitaks lanendada kaubanduslikus tegevuses kerkivaid küsimusi, nagu kaupade sisseostu parem korraldamine, krediidi saamine jne. Et tsaarivõimade tingimustes oli igasugust organisatsioonide loomine raskendatud, siis kaubanduslike seltside loomine langes põhiliselt kodanlikku perioodi.

Esimeseks taoliseks oli 1907. a. rajatud Tartu kaubandus- ja tööstuse selts, mis I maailmasõja ajal jäi soiku.

¹⁴⁰ Tartu, lk. 525 põhjal koostatud, andmed 1922. a.
¹⁴¹ I Eesti majandusloendus, lk. 32-39 põhjal arvatud

1916.a.asutati Tartu koloniaalkauplejate Ühisus.

1925.a.asutati üle-Eestiline organisatsioon Kaubandus-tööstuskoda, mille ülesandeks oli erakaubanduse korraldamine. Organisatsioon jagunes 6 sektsiooniks. Eraldi olid suur kaupanduse ning kesk- ja väikekaubanduse sektsioon. Tehti teravat vanet suur ja väikekaupmeeste vanel. See näitas Eesti majanduse monopoliseerimist, kus üksikud suurkapitalistid muutusid majanduselus domineerivaks ja dikteerisid riigiaparaadile oma sõna.

Kaubandus-Tööstuskojal oli oma osakond ka Tartus. Väikekaupmehed tegid katsed luua oma organisatsiooni Tartu Kaupmeeste ühisust.

Kuid seoses Kaubandus-Tööstuskoja rajamisega muutus see kutseesinduslikuks organisatsiooniks.

3. Kodanluse tegevus finantsalal.

Tööstus- ja kaubanduskodanlus oli tinedalt seotud ka pankade tegevusega.

Tartu linna suurimateks finantsettevõteteks olid Tartu Pank, Tartu Tööstuspank, Tartu unispank, Tartu Töösturite unispank, Tartu Majaomanikkude pank, Tartu Juudiunispank.

Tartu Pank - 1922. aastast opereeris õige suurte summadega (aktsiakapitaal 1 000 000 krooni). Etendas joint-ventures koos a/s G. Scheeli ja Ko ning Krediidipangaga Eesti majanduses.

Asutajaks olid suurtooturid G. Hoppe, G. Boering, N. Griip, H. Ludhe, J. Fischer, W. Reenartz jt. oli a/s Scheeli panga filiaaliks Tartu linnas. Tema 1135-st aktsiast kuulus (1931. a.) a/s "G. Scheeli ja Ko" pangale 686 aktsiat s.o. 60,4%¹⁴².

1928. a. sattus Tartu Pank finantsilistesse raskustesse. Teda saneeris inglise pank "The British Overseas Bank Ltd" 1929. aastal viidi pank üle Tallinnasse. Selle panga aktsiakapitali 1 000 000 krooni moodustasid 20 000 nimetat aktsiat (a' 50 krooni)¹⁴³

Olemasolevatel andmetel viibis aktsionäride peakoosolekul 1931. a. märtsis 11 194 aktsionäriomanikku või omaniku esindajat. On säilinud koosolekust osavõtjate nimestik, milles on esindajate kohta märgitud nende volitajad ja esitatud aktsiate arv (10 esindajat igal ajal 1000 aktsiat).¹⁴⁴

Nimekirjas on inglise panga "The British Overseas Bank Ltd" esindaja A. Grave loo aktsiaga. Ka teiste suuraktsionäride nimed on inglise omad, nagu Avery, Grunfield, Harvey, McCrone, Sulevan jt. Nähtavasti olid nad seotud nimetatud inglise pangaga. Tartu Pankas kuulus inglise kapitalile 50,0%.¹⁴⁵

Tartu Pankal olid oma volinikud mitmete suurettevõtete juhatustes ja nõukogus. Seega oli Tartu Pank koos a/s G. Scheeli pangaga vahendajaks välisfinantskapitali ja kodanliku Eesti tööstuse vahel.

Aktsiaseltsi "Krediidipanka" peeti eesti kodanluse krediidi-asutuseks, sest selle asutasid eesti kaupmehed juba tsaariajal. Krediidipanga olukorras oli Kaubapank Tartu. Selle panga peamiseks

¹⁴² O. Sepre, Kodanliku Eesti sõltuvus ~~aktsionäride~~ imperialistide likest maadest, lk. 34

¹⁴³ Sealsamas, lk. 33

aktsionäriks oli suurkaupmees Mart Jänes, kangaste ja rõivaste kaubamaja omanik.

Tartu pankades olid oma aktsiad ka kohalikel kodanlastel. Järgnevalt & peatungi mõningatel näidetest, mis iseloomustavad kodanluse tegevust panganduse alal. Tuleb märkida, et andmed on lünklikud ei anna alati head ülevaadet. Arhiivifondidest leidsin materjali Tartu ühispanga, Tartu Majaomanike Panga, Tartu Juudiühispanga ja Tartu Linnapanga kohta. Tartu Linna-pank asutati 1927. aastal. Panga põhikapital oli 5 miljonit marka.

Tartu Linnapanga tegevuse ülevaates iseloomustatakse tema liikmeskonda järgmiselt: "Tartu Linnapank on lo. a. jooksul tõusnud esirinda, tõusnud kohalike erakrediitorite peres nii äri seisukohalt kui ka oma labikaigu poolest, koondades enese ümber arvuka klientuuri kaubandus- ja tööstusringkondadest kui ka kohalikest majaomanikest, vabakutselistest ja ametnikest ning ümberkaudsete põllumeeste perest".¹⁴⁶ Eriti tihe oli koostöö kaubandus- ja tööstuskodanlusega. Seda põhjendatakse järgmiselt: "Tihedamaks koostööks kaubandus- ja tööstus ringkondadega on kaasa aidanud ka asjaolu, et panga esindaja on praegune panga esimees A. Pakosta on võinud kaasa töötada valitud liikmena Kaubandustööstuskoja ning selle Tartu osakonnas tegutsenud juhatusel liikmena. 1933. aastast alates selle esimeheks."¹⁴⁷

Tartu Majaomanikkude pank asutati 1923. a., panga peaules-andeks majaomanike laenutarvete rahuldamine. Nimetatud pangas olid aktsiad 60 töösturil. Näiteks olid & osanikeks nahatööstuse omanik K. E. Werg, õllevabrikuomanik Silbergleich, sadulsepatöökoja omanik O. Zimmermann. Kaupmeestest M. Wallas, G. Mõttus, kaubamaja J. Maisi jne.

Kaupmeestest oli nimetatud panga liikmeiks 587.¹⁴⁸

Tartu Juudipangas, mis (1921) rahaldas peamiselt juudi rahvusest kaupmeeste, töösturite, käsiböölaliste jne. nõudeid. Liikmete arv püsis 250 ümber, bilanss 16,5 miljonit marka. Panga osanikest oli tööstureid 78. Nendest näiteks sellised suurtöösturid nagu (klaveritööst) klaverivabriku omanikud J. Räsä, H. Tõnisson metallivabriku peremees J. Haubner, limonaadivabriku pidaja A. Reinhardt ning suurtööstur ja majaomanik G. Lellep. Kaupmeeste arv panga liikmete hulgas ulatus 200-ni. Üheks Tartu Juudiühispanga osanikuks oli valmisriiete kaupluste ja majaomanik J. Kaplan. Majaomanikke kuulus nimetatud pankas vähe vaid 7.¹⁴⁷ Tartu ühispank-asutatud 1922. a. bilanss 18 miljonit marka. Nimetatud pangas olid aktsiad 24 töösturil, 111 kaupmehel ja 91 majaomanikul.¹⁵⁰

144 O. Sepre, Kodanliku Eesti sõltuvus imperialistlikest maadest. lk. 33

145 Sealsamas, lk. 33

146 F. 4410 nim. 1 sü. 2 lk. 9

147 Sealsamas lk. 9

148 F. 2553. nim. 1 sü. 4 põhjal arvutatud

149 F. 1859 nim. 1 sü. 7 põhjal arvutatud

150 F. 2549, nim. 1. sü. 14 põhjal arvutatud

4. Kodanluse poliitiline tegevus.

Kodanlusele kui valitsevale klassile kuulus juhtiv koht ka linna ühiskondlik-poliitilises elus, kelle esindajad seisid enamikel juhtudel kodanliku valitsuse eesotsas.

Kodanluse erirühmade huve kaitsvate kodanlike ja väikekodanlike parteide vahel käis pidev võitlus oma osa suuruse eest töörahva ekspl^uõateerimisel ja "riigipiruka" jagamisel. Kuid võitluses eesti töörahva ja tema revolutsioonilise liikumise vastu moodustasid nad kõik ühise rinde.

Kodanlikest parteidest olid Eestis tähtsamad põllumeestekogud, rahvaerakond, tööerakond ja sotsiaaldemokraadid. Kõige tugevamaks poliitiliseks parteiks kujunesid põllumeestekogud, ühtlasi olid nad kõige reaktsoonilisemaks parteiks Eestis. Partei liidriks oli K. Päts. Põllumeestekogud said mais 1923. a. toimunud II riigikogu valimistel 21,6% häältest. Parteil oli parlamendis 23 kohta.¹⁵¹ Eesti Rahvaerakond oli eeskätt kesk-kodanluse, samuti ühe osa suurkodanluse sealhulgas ka kulakluse teatud kihtide huvide kaitsja.

Valdava väikekodanliku keskkonna tõttu, mida ei muutnud vaid pigem süvendas intelligentsi suhteliselt suur arv, oli Eesti Rahvaerakonnal just kõige tugevam positsioon Tartus. Partei liidrid, kelledest enamik kuulus suurkodanluse hulka, eesotsas J. Tõnissoniga, väitsid demogoogiliselt, et nad ei kaitsvat kitsa kihi huve nagu teised parteid (eeskätt põllumeestekogud), vaid kogu rahva huve. Kuid tegelikult teostasid partei liidrid J. Tõnisson ja J. Jaakson, kodanlikes valitsustes vaid ülalmainitud kodanluse rühmade huvidele vastavat poliitikat.

II riigikogus kuulus rahvaerakonnale, kes sai valimistel

151 Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957, lk. 431

153 Eesti NSV ajalugu, lk. 431

154 Sealsamas lk. 431

7,5% häälte üldarvust 8 kohta.¹⁵³

Eesti Tööerakond baseerus poliitiliselt väikekodanluse toetusel. Töötavate kihtide petmise eesmärgil kuulutas tööerakond demagoogiliselt oma lõppeesmärgiks sotsialistliku korra teostamise, kuid mitte klassivõitluse ja proletariaadi diktatuuri kaudu, vaid "reformide teel". Partei liider O. Strandman oli mitu korda peaministriks ja ministriks ning kaitses valitsuses järjekindlalt eesti ja väliskapitali huve.

11 riigikogu valimistel sai tööerakond 11,2% häältest ning talle kuulus parlamendis 12 kohta.¹⁵⁴

Eesti Sotsiaaldemokraatlik tööliste Partei põhilise sotsiaalse baasi moodustasid poolproletaarlased ja vähese klassiteadvusega töölised. Sotsiaaldemokraatide liidrid M. Martna, A. Rei K. Ast jt. olid vaid sõnades tööliklassi huvide kaitsjad, tegudes aga töörahva õelamad vaenlased ja eesti kodanluse ustavad toed. Partei liidrid, kes kuulusid korduvalt kodanlike valitsuste koosseisu toetasid kogu kodanluse töörahvavastast tegevust. 11 riigikogu valimistel anti sotsiaaldemokraatidele 14,0% häältest ning nad said parlamendis 15 kohta.¹⁵⁵

Järgnevalt vaatleksin, millist osa etendasid nimetatud kodanlikud parteid Tartu linna volikogu ja linnavalitsuse koosseisus. Andmeid selle kohta sain arhiivi fondist nr. 4364. Nimetatud fond sisaldas andmeid Tartu linnavolikogu linnavalitsuse koosseisu kohta 1919-1932.

Saanud võimu Saksa okupantidelt 1918. a. novembris-detsembris enda kätte, taastas kodanliku Eesti valitsus Vene kodanliku Ajutise Valitsuse aegse korra. Ametisse astusid endised linnavalitsused ja volikogud ning kodanliku Eesti Ajutise Valitsuse poolt määratud maakondade volinikud enk-komissarid. Varsti asuti kodanliku Vene Ajutise Valitsuse ajal kehtinud seadusandlust omavalitsuse alal oluliselt täiendama. 29 novembril 1918. a. kehtestati sõjaseisukord, kehtima hakkasid kodanlike õiguste ja vabaduste kitsendused. Varem kehtinud seadusandlust muudeti veelgi karmimaks.

Linna- ja alevinõukogude valimisi korraldati 1919. a. kevad-suvel Vene Ajutise Valitsuse aegsete eeskirjade kohaselt.

¹⁵⁵ Eesti NSV ajalugu lk. 432

Milline oli siis Tartu linnavolikogu koosseis aastail 1919-1921. a. Linnavolikogu liikmed jagunesid parteide järgi järgmiselt: ¹⁵⁶

1. Eesti Rahvaerakond 21 esindajat
2. Eesti Sotsiaaldemokraatlik partei - 19
3. Saksa valijad ?
4. Eesti Sotsialistide revolutsionääride - 6
5. Partei
5. Tartu Linna Majanduse Uuendajate Selts - 4

Nagu esitatud andmetest selgus, olid linnavolikogus kindlalt esikonal Eesti Rahvaerakonna s. o. suur- ja keskkodanluse esindajad (näiteks J. Tõnisson, tööstur O. Zimmermann). Teisel konal olid sotsiaaldemokraadid 19 kandidaati. Kuid üks ole see tingitud linna väikekodanlikust laadist, tööstusproletariaadi vähesusest. Nagu juba eespool mainitud polnud sel parteil midagi ühist tööliklassiga, ta kaitses truult kodanluse huve. Kui arvestada, et sakslasi elas Tartus vaid üle kolmetuhande oli sunnuliselt palju esindajaid linna volikogus. Kuid olid ju nemad juhtival konal suurtööstuses ja kaubanduses ning muidugi ei puudunud ka nende arvukas esindus omavalitsuses. 1921. aasta veebruaris toimusid kodanlikus Eestis kõigi omavalitsuste volikogude valimised. Mõningates omavalitsustes esinesid kommunistlikult meelestatud tööliselise iseseisvate nimekirjadega. Muidugi sai ka kommunistide tegevus volikogudes piirduda peamiselt propagandaga. Nõuti omavalitsuste sissetulekute ja elanikelt võetavate maksude kasutamist tööranva huvides, korteriolude parandamist, üüride alandamist, paljastati kodanluse maninatsioone omavalitsustes, nõuti sõjaseisukorra lõpetamist ja poliitilise amnestia andmist tööranva huvide eest võitlejatele.

rahule järgnenud ajajärgul töörahvale
Tartu mõningate demokraatlike õiguste andmine ei kestnud aga kuigi kaua.

1921-1924. a. linnavolikogu koosseis jagunes järgmiselt: ¹⁵⁷

1. Eesti Rahvaerakond 15 esindajat
2. Eesti iseseisev Sotsialistlik - 14

3. Kristlik Ranvaerakond	- 3
Põllumeestekogud	
4. Eesti Sotsiaaldemokraatlik	
Töoliste partei	- 8
Sakslaste kandidaadid	- 7
6. Tartu Üürnikkude ühing	- 6
7. Tööerakond	- 2

Sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail langes Eesti Ranvaerakonna mõju. Näeme, et ka Tartus on nimetatud partei esindajate arv vähenenud, kuid siiski püsis veel ranvaerakond endiselt oma kandidaatide arvu poolest esikonal.

Järgnes Eesti iseseisev Sotsialistlik Töoliste Partei. Viimane asutati 1920. a. kevadel sotsialistide-revolutsionääride ja sotside vasakpoolse tiiva liitumisel. See oli poolmensevistlik legaalne töölispartei, kus peale reformistliku juhtkonna oli ka ausaid töölisi, revolutsionääre. Esmakordselt linnavolikogus esindatud Põllumeestekogud ja Kristlik Ranvaerakond. Viimane asutati 1919. a. oli vaimulike poliitiliseks parteiks. Komplekteerus kõige reaktsioonilisematest elementidest.

Ajavahemikul 1924-1926 jagunesid volikogu liikmed alljärgnevalt: ¹⁵⁸

1. Eesti Ranvaerakond	- 16	<i>esindajad</i>
2. Tööraha Unine Väerinna	- 15	<i>— " —</i>
3. Vabadussõjalased	- 12	<i>— " —</i>
4. Majaomanikud	- 11	<i>— " —</i>
5. Eesti Sotsiaaldemokraatlik Töoliste Partei	- 7	<i>— " —</i>
6. Saksa kandidaadid ja Kristlik Ranvaerakond	- 3	<i>— " —</i>

Ikka kõige arvukamalt esindatud Eesti Ranvaerakond. Siia kuulusid suurteosturid: Käppa, Zimmermann, Rekan jt. kaubandusliku kodanluse esindajatest M. Jänes ja L. Steinberg. 1923. a. detsembris toimunud omavalitsuste valimistel esines Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel organiseeritud Tööraha Unine Väerinne. Võrreldes eelmiste valimistega suurenes selle nimekirjadele antud häälte arv 1/3 võrra. R. Tööraha unine Väerinne sai Tallinnas 16752 häält ehk 35,9 protsenti antud häältest, mille tagajärjel

tervelt 36 kohta lol-st kuulus Tööraha Unisele Väerindele. Tartus said samad nimekirjad 35,0% antud häältest.

Tartu 64-liikmelises volikogus sai ühine väerinna 15 kohta. Volinikeks valiti sellised tuntud revolutsioonärid nagu H.Heidemann, R.Pälson, P.Michelson, V.Sassi, E.Tiimann, K.Kurg ja A.Weimer. Kuid samas teatas märkus nimekirjas, et partei likvideeriti 23.ii 1925.a. siseministri määruse alusel. Samuti on märgitud nimetatud seltsimeeste nimede tana. "lankunud 1924.a."¹⁵⁹

1923-1924.a.majanduskriis oli kaasa aidanud klassivastuolude teravnemisele. Selle lämmatamiseks teostas kaitsepolitsei 1924.a. jaanuaris ülemaalise töölisorganisatsioonide rüüstamise nende juntide ja Tööraha Unise Väerinde nimekirjade järgi valitud 11 Riigikogu saadikute ning omavalitsuste liikmete arreteerimise¹⁶⁰

12.veebruaril 1925.a. võttis Riigikogu vastu nn."riigikorra kaitse seaduse", selle seaduse alusel tühistati 11 Riigikogu ja omavalitsuste valimistel esinenud Tööraha Unise Väerinde nimekirjad. Saadikud aga istusid vanglates juba enne nimekirjade ametliku tunistamist. Seega likvideeriti tööraha valimisõigus.

Untlasi peab märkima, et linna volikogus oli ronkearvuliselt esindatud Vabadussõjalaste partei.

1927-1929.a. valitud Tartu linna volikogu liikmed jagunesid parteide järgi.¹⁶¹

1.Eesti Sotsialistlik Töölise partei	- 15
2.Eesti Rahvaerakond	- 12
3.Eesti Töölise Partei	- 4
4.Kristlik Rahvaerakond	- 4
5.Saksa rühm	- 4
6.Tartu Majaomanikkude Seltsi Väikekaupmeeste Seltsi ja Kaubandus-tööstuse Seltsi ühised kandidaadid	8

Nagu kõikjal Eestis näitasid 1927.a.omavalitsuste valimised sotside mõju edasist tõusu. Tartus saavutasid nende kandidaadid oma liikmete arvu poolest isegi esikona Eesti Rahvaerakonna ees.

158 F.4364 nim.1.sü.1334, lk.11

+ P.Vihalemm, Valimised kodanlikus Eestis, Tallinn, 1963, lk.58

159 T.4364, nim.1 sü.1334, lk.11

160 H.Saarniit, Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail, lk.113

161 F.4364, nim 1 sü.1334

1930.a. omavalitsuse valimistel saavutas Eesti Ränvaerakond taas suurima liikmete arvu 15, järgnes Eesti Sotsialistlik Töölispartei 13 esindajat. Majaomanikke esindas 5 liiget,¹⁶²

1932.a. seadus nägi ette maa-, linna alevi- ja vallakogude volitused kestavad 4 aastat, kusjuures 1929.a. lõpul ja 1930.a. algul valitud volikogude volitused pikendati 31. oktoobrini 1933.a. Viimati nimetatud ajal pikendas Riigikogu teistkordselt volikogude volitusi kuni 15. veebruarini 1934.a. Jaanuaris 1934.a. toimusidki omavalitsuste volikogude valimised. Ka nende volitusi pikendati kuni 15. augustini 1939.a. (Nimetatud valimiste kohta arhiivifondis puudusid andmed)

1934.a. aastal toimusid omavalitsuste esinduskogude valimised, vapsfašistide poolt terroriseeritud olukorras. Kõigi suuremates linnades suutsid vapsid endale enamuse või peaaegu enamuse kindlustada. Tallinna linnavolikogu 87 konast said vapsid 47 kohta, Tartu linnavolikogu 65 konast said vapsid 32, sotsid ainult 6 ja eesti kodanlikud nimekirjad kokku 18 kohta.¹⁶³

12. märtsil 1934.a. pätsu valitsuse poolt teostatud riigipöörde tagajärjel suleti vapside organisatsioonid ning tühistati ka nende mandaadid linnavolikogus. Nimetatud päeval muutis riigivanem ka linnaseadust. Nendes linnades, kus tühistati üle 30 protsendi linnavolikogude mandaati, nimetati linnavalitsused kogu oma koosseisus valitsuse poolt ametisse kuni valitsuste lõpuni, s.o. 15. augustini 1939.a.

Enne 1939.a. linna- ja vallavolikogude valimisi anti välja uued endistest reaktsioonilisemad valimisseadused. Seega tegi kodanlus kõik võimaliku selleks, et kindlustada endale kohta linnavolikogudes.

1939.a. valla- ja linnavolikogu valimistel süttis kodanlus paljude valdades terrori abil kindlustada, et apositsioon oma kandidaate üles ei seadnud. Neis valdades loeti isamaaliidu kandidaadi "valituks" ilma valimisteta. Valimistest osavõtt oli aga kohati õige leige. Tartus võttis valimistest osa vaid 44,8 protsenti.¹⁶⁴

162 P. 4364 nr. 1 sü. 1334. lk. 13

163 P. Vihalem, valimised kodanlikus Eestis, lk. 155

Valimistel toetas Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel tegutsev tööliisklassi ühisrinne teiste valitsusele opositsiooniliste ringkondade poolt üles seatud kandidaate. Need valimised töid isamaaliidule täieliku kaotuse.

Lõppsõna

Linnaelanikkonna kiire kasv XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul oli üks tähtsamaid ühiskondlik-majanduslikke nähtusi. Linnastumise peapõhjuseks oli kapitalismi areng, millega kaasnesid suured muudatused Eesti maaelanikkonna sotsiaalses pildis. Põllumajandusliku rahvastiku sotsiaalne kihistumine põhjustas Eesti külas sunnelise ülerahvastuse, mille jõudsalt arenev linn suures osas endasse tõmbas, kuna ülejäänud talupojad rändasid välja.

Ajavahemikul 1881-1922 suurenes Tartu elanike arv 68,0% võrra. See oli Tartu elanikkonna kiire kasvu perioodiks.

Elanike arvu kiire tõusu põhjuseks oli raudteehenduse loomine suurte tööstus- ja kaubanduskeskustega, mis soodustas tööstuse ja kaubanduse kiiremat arengut. Järgmisel aastail aga elanike kasvu tempo vähenes.

Võrreldes 1922. a. kasvas elanike arv 1934. aastaks vaid 9,7% võrra. 1940. aastaks aga 10,7% võrra. Aeglast elanike arvu kasvu põhjustas Tartu majanduslik areng. Oli ju Tartu kogu kodanliku perioodi kestel linnaks, kus puudus märkimisväärne suurtööstus.

Linnaelanike arv kasvas peamiselt rahvastiku mehhaanilise liikumise tulemusena. Näiteks 1922. a. oli linnas sündinud elanike alla 1/3, ülejäänud 2/3 olid sisemise rahvalikumise tagajärjel Tartu ja teistest maakondadest linna asunud.

Loomulik juurdekasv nagu kogu Eestis nii ka Tartus oli madal. Rõõbiti Tartu elanikkonna arvulise kasvuga käsitletaval perioodil leidsid tema koosseisus aset ka sotsiaalsed muutused. Seoses kapitalismi arenemisega kujunesid välja ka kapitalistliku ühiskonna põhiklasside töölisklass ja kodanlus. Kõrvuti töölisklassi ka kodanlusega eksisteerisid ka keskkihid. Tartu elanike sotsiaalset koostisest annavad ülevaate esitatud diagrammid, ^(lk. 79) tõsi küll need jaotused ei pretendeeri täielikule täpsusele, kuid annavad siiski mingi suhtelise ülevaate elanike sotsiaalses jagunemisest.

Sotsiaalsed muutused Tartu elanikkonnas. Ajavahemikul 1922-1934. a. suurenes tööliklass vaid 1,7% võrra. Et Tartu industriaalne tase oli võrdlemisi madal, siis oli tööstusproletariaat väiksem^{arv} hulgeline 1922. a. vaid 7735 ehk 14,5 %, kellest suurem osa töötas (väiketööstuses) väikeettevõttes. Kuigi 1934. aastaks tõusis Tartu elanike arv 50342-lt 58876-le, langes tööstustöölise arv 5995-le, moodustades 10,1% elanike arvust küllalt suure osa linna elanikkonnast moodustas väikekodanlik keskkiht. Keskkih tide majanduslikuks aluseks on lihtne kaubatootmine, mis põhineb eraomandil ja isiklikul tööil, mis loob produkte vahetuse jaoks. Et Tartus oli vähe kapitalistlikke suur^tettevõtteid, tööstuse kontsentratsiooni aste madal, andsid linnale ilmet just väikekodanlased.

Kodanlus, kes valdas tootmisvahendeid ja eksploateeris töölisi, moodustas väga väikese osa elanikkonnast (7,7-9,0%), võrreldes revolutsioonieelse perioodiga oli toimunud muudatus kodanluse rahvuslikus jagunemises. Kui enne revolutsiooni oli enamuseks saksa, juudi ja vene rahvusest kapitalistidel, siis nüüd oli tunduvalt kasvanud eesti rahvusest kodanlaste arv. Kuid ei tohi unustada, et suurkodanluse põhimassi moodustasid ikkagi välismaised kapitalistid. Eesti rahvusest kodanlased jäid enamikus väikeettevõtete omanikeks.

Kõige enam kapitaliste rikastus tööstusest saadavast kasumist. Nii moodustas 1922. a. tööstuskodanlus koos perekonna liikmetega 35,5% kodanluse üldarvust, 1934. a. aga 34,0%. Järgmiseks rikastumise allikaks oli kaubandus: kaubanduses tegutses 1922. a. 23,1%, 1934. a. aga 17,6% kodanlastest. 1922. a. elatus kapitalist ja kinnisvaradest saadavaist tuludest 1657 inimest ehk 36,6% kodanlastest, 1934. a. aga 1858. so. 33,2%. Võrreldes 1922. a. vähenes rantjeede arv.

Sellest hoolimata, et kodanlus moodustas väikese osa linna elanikkonnast, etendas ta juhtivat osa linna majanduses ja poliitilises elus. Linnavolikogu liikmeiks olid suures enamuses

kodanlaste parteide esindajad. Ja kui valimistel pääses läbi maa-
tööraha ühisrinde kandidaadid, siis tegi kodanlus kõik selleks, et
teda linnavalitsusse mitte lasta. Kohati püüti isegi terrori abil
oma kandidaati kaitsta ning saavutada, et opositsioon ei seadnud
üles oma kandidaati.

Kuid nagu Eesti kodanlus üldse nii oli ka Tartu kodanlus
poliitiliselt nõrk. Ta püsis võimul vaid verise terrori abil. Rah-
vanahkade pahameelt suurendas Pätsi-Laidoneri fašistliku klikivõi-
mu Saksa-sõbralik agressiivne välispoliitika. Eesti kodanluse reakt-
siooniline sise- ja välispoliitika suurendas laiaade rahvahkade
rahulolenatust ja viis revolutsioonilise situatsiooni kujunemisele.

1940. aasta suveks olid Eestis küpsenud tingimused sotsialist-
likuks revolutsiooniks ja kodanluse võima kukutamiseks. Eestimaa
Kommunistliku Partei mõju oli selleks ajaks tunduvalt kasvanud ja
sema organisatsioonide ja illegaalne võrk laienenud. Tartus juhtis
kohaliku parteiorganisatsiooni tegevust linnakomitee eesotsas
kogenud revolutsionääri Voldemar Sassiga. Kommunistid olid suutnud
oma mõju alla haarata ka suure osa keskkintidest. Parteioorganisat-
siooni mõju all oli enamik kohalikke ametiühinguid eesotsas Tartu
Töölisühingute Keskkliiduga ja mitmed progressiivse intelligentsi
juntivad kultuurhariduslikud ühingud. Tartu ülikoolis tegutses
EKr parteigrupp koosseisus J. Kruus, O. Sepre, E. Lepik, H. Haberman ja
A. Uibo, kes tegi Tartus progressiivse haritlaskonna nulgast inten-
siivselt poliitilist selgitustööd.

21. juuni hommikul viis EKr Tartu Linnakomitee Tartu töörahva
demonstratsioonile fašistliku klikivõimu vastu.

Enamus töölisi liikus lippude ja loosungite all Raekoja ette.
Raekoja platsil toimus miiting, millel esimesid kommunistid P. Keer-
do, H. Haberman jt. Üksmeelselt võeti vastu resolutsioon, milles nõu-
ti uue valitsuse loomist, kes arendaks Nõukogude Liidu suhtes sõb-
ralikku (~~poliitilist~~) poliitikat ja parandaks töötava rahva elutin-
gimusi.

22. juunil toimus veelgi võimsam demonstratsioon ja miiting
Raekoja väljakul. Raekojaale neisati puane lipp. Vabastati kõik poliit-
tilised vangid. Rahvanahkade revolutsioonilise väljaastumise tule-
musena langes 21. juunil K. Pätsi ja J. Uluotsa fašistlik valitsus.

Ametisse astus J.Vares-Barbaruse poolt moodustatud revolutsiooniline rahvavalitsus.

Kohe asuti demokratiseerima kohalikku riigiparaati ja omavalitsusi. Tartu linnavalitsuse endine kodanlik junta tagandati ja asendati uuega,

pärast Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi moodustamist algas Tartu intensiivne majanduslik ja kultuurialane sotsialistlik ülesehitustöö. Lühikese ajaga viidi kogu linna majandus kapitalistlikelt alustelt sotsialistlikele. Sotsialistlike alustel hakkas Tartu majanduselu sammuma kiiresti tõusuteed.

U. Sepp

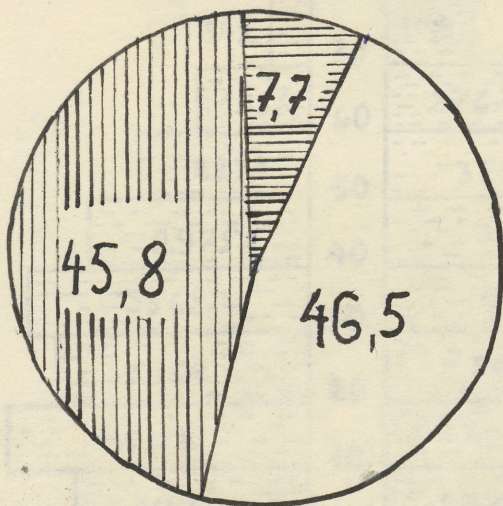
Eesti linnade ja alevite rahvastik

aastail 1922 - 1939 ¹⁶⁵

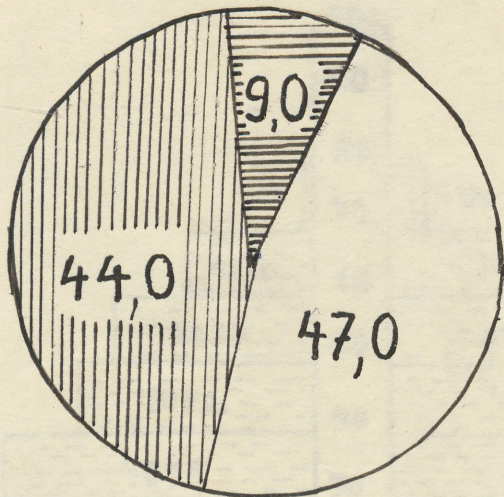
Elanike arv	28. XII 1922	1. I 1929	1. III 1934	1. I 1939	Suure- nimine vähen- mine - % -dss
Tallinn	122419	132089	137792	144978	48,42
Haapsalu	4251	4372	4649	4986	17,29
Kuressaare	3564	3467	4478	4948	47,09
Narva	26912	26836	23512	22437	-16,63
Paide	2980	3431	3285	3471	16,48
Paldiski	1053	1166	851	729	-25,74
Petseri	2013	3737	4274	4962	14,65
Pärnu	18499	21663	20334	21886	18,31
Rakvere	7660	12912	10027	10275	34,14
Tartu	50342	64785	58876	60281	19,74
Valga	9455	14746	10842	10401	10,01
Viljandi	9400	14307	11788	13021	38,52
Võru	5077	5717	5332	6535	28,64
Nõmme	5150	13606	15105	21748	22,29
Põltsamaa	2100	2965	2609	3034	44,48
Tapa	2398	3704	3751	3817	59,17
Tõrva	1810	2515	2599	3178	75,58
Jüri	2099	3202	2903	3291	56,79
Antsla	914	1396	1558	1594	74,40
Jõgeva	910	1155	1144	1275	40,11
Jõhvi	1620	1860	2043	2547	57,22
Kallaste	1627	1477	1605	1570	- 3,50
Kilingi-Nõmme	1093	1542	1445	1555	14,22
Kunda	2310	2649	1863	2036	-19,45
Kärdla	1580	1504	1454	1524	- 3,54
Mustvee	2745	3227	2841	2485	-9,47
Mõisaküla	1909	2455	2222	2421	26,82
Narva-Jõesuu	2336	1828	1635	1397	-40,20
Sindi	1607	1763	1854	2037	26,76
Suure-Järvi	966	1132	1031	1144	18,43
Õtenäia	1777	2000	2015	2289	28,81
Võõrsu	497	481	451	-	-
Elva	1262	1810	1746	2093	65,85
Keila	789	924	969	1172	48,54
Mustla	677	841	943	1008	48,89
Kokku	301601	363264	349826	372125	23,38

165
 Koostatud Eesti aruandes 1920.-1935. Tallinn, 1937 lk. 40, 45
 "Eesti Statistika" 1939, nr. 214 lk. 482
 "Eesti Statistika" 1929, nr. 89 lk. 211, 213
 andmeid.

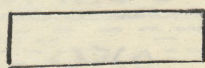
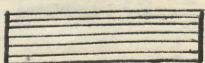
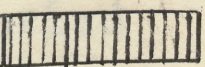
Tartu elanikkonna sotsiaalne koostis 1922. ja 1934. a.

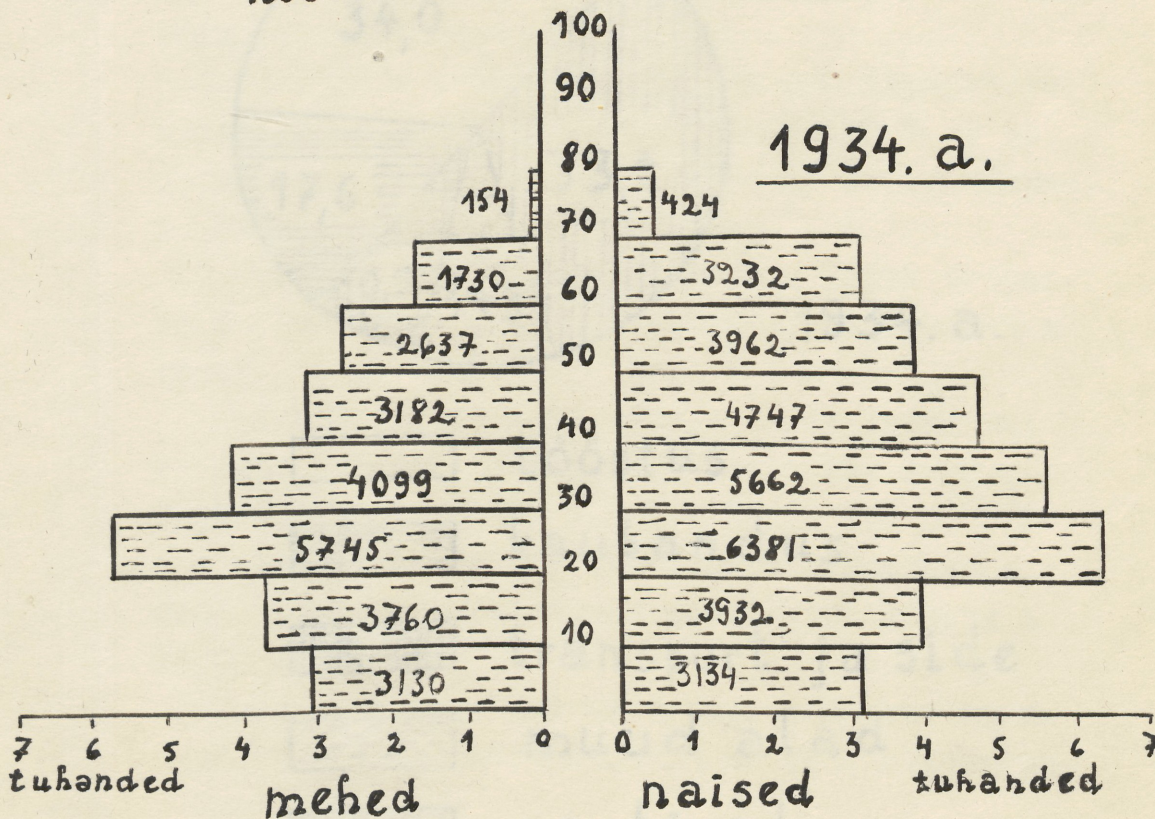
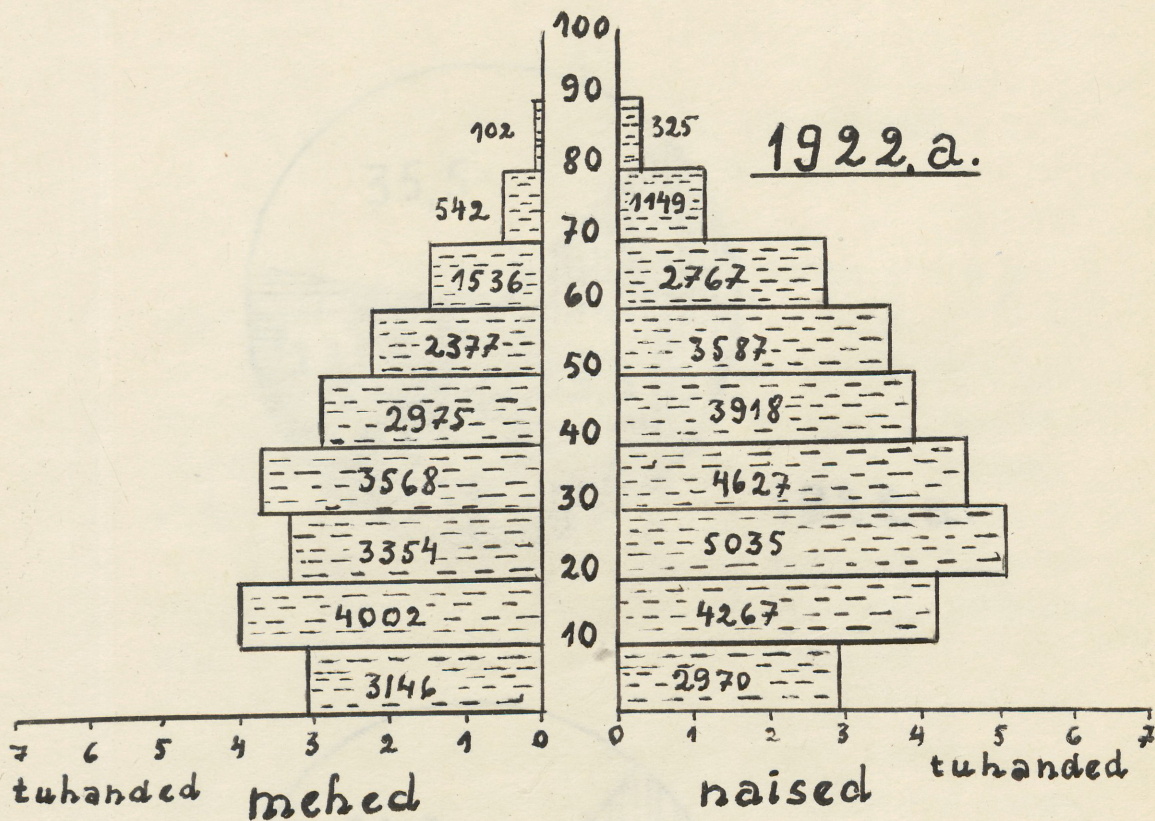
1922. a.

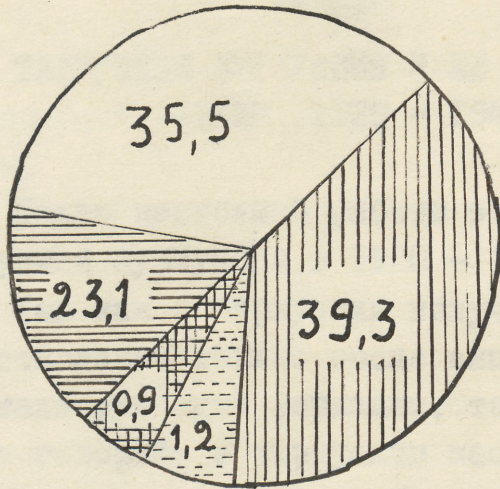
1934. a.

- tööliklass
- kodanlus
- keskkihid

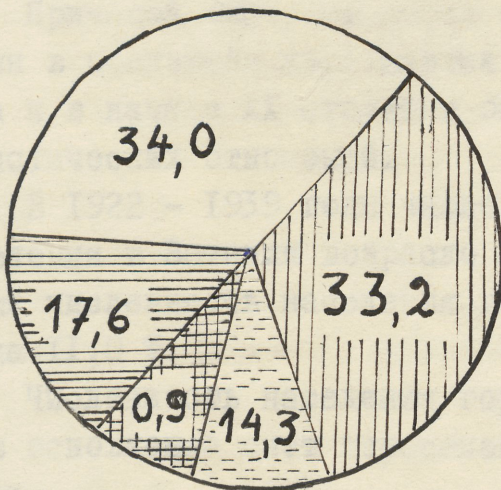
Rahvastiku vanuseline koostis 1922. ja 1934.a.

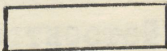
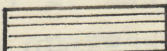

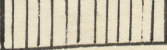
Tartu kodanluse tegevussfäär

1922. a.

1934. a.

- tööstus
- kaubandus
- transport ja side
- muud alad
- rantjeed

РЕЗЮМЕ

ТАРТУСКАЯ БУРЖУАЗИЯ И ЕЕ СОЦИАЛЬНЫЙ ОБЛИК 1920 - 1940 г.

Целью настоящей работы является обзор о тартуской буржуазии в 1920 - 1940 годы.

Так как о буржуазии получим конкретное представление только после анализа всех классов капиталистической формации, то в первой главе нужно говорить о тартуском населении вообще.

Первая глава дает обзор о динамике численности населения, о профессиональном, социальном, национальном и возрастном составе.

Причиной быстрого роста городского населения в последние десятилетия конца прошлого века и в начале XX столетия было развитие капиталистических отношений.

В 1922 - 1939 годы численность городского населения в Эстонии возросло на 23,38 %. В то время численность населения города Тарту возросло на 11,0 %.

Численность населения города Тарту возросло в основном за счет переселенцев из деревни в город.

Больше всего прибывало в Тарту населения из окрестностей: Тарту 36,1 % (данные 1922), Выру 6,1 %, Вильянди 5,2 % и Валга 2,4 %.

По сравнению в промышленном отношении с более развитым Таллином степень урбанизации в Тарту была ниже.

Перегруппируя данные буржуазной статистики приблизительно выяснилась социальная структура

тартуского населения.

По данным 1922 года в состав рабочего класса входило 23460 из населения (рабочие вместе с семьями) или 36,5 % из общего числа населения.

Характерным для Тарту было большое число мелкобуржуазного среднего слоя - 22703 или 45,8%. Небольшую часть (7,7 % или 4179) составляла буржуазия.

По данным 1934 года социальный состав населения города Тарту был следующим: пролетариат 27231 или 47,0 %, средние слои 44,0 % и буржуазия 9,0 % (5612). При сравнении данных выясняется, что социальный состав городского населения только в некоторой мере изменился. Это объясняется тем, что и в экономической жизни города Тарту не произошло никаких больших изменений.

Возрастная пирамида тартуского населения является суженной основой снизу т.е. число детей и молодежи уменьшается.

По национальному составу население в 1922 году делится: эстонцев 84,5 %, русских 5,1 %, немцев 6,3 %, евреев 2,2 %, шведов 0,2 %, других национальностей 1,7 %.

К 1934 году процент эстонцев возрос к 87,6%, уменьшился процент русских (4,5 %) и немцев (4,5 %).

Во второй главе дается обзор о тартуской буржуазии, о ее количественной величине, структуре. Характеризуется эстонская буржуазия вообще. Характеризующей чертой эстонской буржуазии является ее крайняя реакционность.

Эстонское буржуазное государство возникло в борьбе эстонской буржуазии против пролетариата страны и против социалистического Советского Союза.

Эта кровавая борьба продолжалась в течении существования буржуазной Эстонии.

Эстонская буржуазия сумела сохранить свою власть только благодаря безжалостной эксплуатации рабочего класса и подавления революционного движения.

Белый террор свирепствовал в течении существования буржуазной Эстонии.

Следующей характерной чертой для эстонской буржуазии является ее зависимость от иностранного империализма.

Значение эстонской буржуазии в Эстонской промышленности было незначительным,

В 1922 году было приблизительно величинной тартуской буржуазии 4179 (7,7 %). Из этого 35,5 % обогащалось на промышленности, 23,1 % на торговле, 0,9 % на транспорте и связи. Вообще было буржуазии принадлежащей к производственной сфере 2522.

На прибыли полученной из капитала и из недвижимого имущества пропитывалось 1657.

По данным 1934 г. было буржуазии вообще 5612 (9,0 %). Из них 34,0 % промышленной буржуазии 17,6 % торговой буржуазии. Вообще в производственную сферу принадлежавшей буржуазии 3754. Лиц живущих с доходов от имущества или капитала было 1858 или 33,2 %.

Если рассмотреть по национальностям, то буржуазия составляла большую часть по национальности эстонцев. Но представители крупной промышленности были в большей части иностранцами.

В третьей главе говорится о сферах занятий тартуской буржуазии. Выясняется, что главными источниками обогащения буржуазии были промышленность и торговля. В Тарту было мало крупных промышленных предприятий. Число крупных предприятий было между 30 - 40.

Мало численной является и крупная буржуазия.

У тартуских промышленников была своя организация: Общество фабрикантов тартуского округа, целью которой была защита интересов фабрикантов.

Крупнейшими промышленниками в Тарту были Й. Гаубнер, Е. Усванский, А. Моор, О. Виллман, О. Циммерман, Г. Леллеп и др.

Буржуазия наряду с промышленностью принимала участие и в торговле. Тарту был после Таллина вторым крупным торговым центром. В Тарту было ряд крупных фирм с отделениями и филиалами в других городах Эстонии. Крупные торговые фирмы принадлежали в основном немецкой и русской буржуазии.

Были и такие крупные торговые предприятия, которые принадлежали эстонской буржуазии, например "Кангро, Пикк и Ко" магазин строительных материалов, Торговый дом М. Янеса.

Промышленная и торговая буржуазия была тесно связана с деятельностью банков.

Крупнейшими финансовыми предприятиями в Тарту были Тартуский банк, Тартуский промышленный банк, Тартуский Общий банк, Тартуский банк домовладельцев, Тартуский еврейский банк. Во всех названных банках были свои акции и у тартуских промышленников, торговцев и домовладельцев.

Буржуазии, как господствующему классу принадлежала руководящая позиция в общественно-политической жизни города.

В работе дается короткий обзор об участии тартуской буржуазии в составе городской думы. Большинство в городской думе принадлежало всегда буржуазии.

Буржуазная реакционная внутренняя и внешняя политика увеличивала недовольство народных масс. В государстве образовалась революционная ситуация. Вместе с рабочими других городов тар-

туский рабочий класс под руководством коммунистической партии сверг в июньские дни 1940 года ненавистную буржуазию.

Kasutatud kirjandus

1. Marxismi-leninismi klassikud

Marx, K. Kapital 1.-3.kd, Tallinn, 1953

Lenin V. I. Kapitalismi arenemine Venemaal, Teosed, 3 kd, Tallinn, 1950

Lenin, V. I. - Kas bolševikud suudavad riigivõimu enda kaes hoida, Teosed, 26.kd.

Lenin, V. I. -rahempoolsuse lastehaigus kommunismis, Teosed 31.kd.

2. Käsiraamatud, statistilised kogumikud.

Eesti aadress-raamat 1921.1938/1939 Tallinn,
1921 - 1939.

Eesti majandus, Eesti Panga aastaraamatud 1934 - 1937, Tallinn
Riigi Statistika Keskbüroo, Eesti 1920-1930. Arvuline ülevaade,
Tallinn, 1931.

Riigi Statistika Keskbüroo, Eesti arvudes 1920-1935, Tallinn 1937

Riigi Statistika Keskbüroo, "Eesti Statistika" 1922-1940

Riigi Statistika Keskbüroo, I majandusloendus Eestis I-IV viinik,
Tallinn, 1939

Riigi Statistika Keskbüroo, 1922. a. üldrahvaleendugemise andmed,
viinikud I-XI, Tallinn, 1923-1924

Riigi Statistika Keskbüroo, II rahvaloendus Eestis, I. III 1934. a.
Rahvaloenduse andmed, viinik I-4, Tallinn, 1934-1937

3. Üldkäsitlused ja uurimused. Koguteosed.

Brandt, E Eesti majanduse olukord kodanliku diktatuuri perioodil,
Tallinn, 1955

Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani). Toimetanud
G. Naan, Tallinn, 1957.

Eesti NSV TA Ajaloo instituut. Eesti NSV ajalugu, II (peatoimetaja
J. Saat), Tallinn, 1963

Elango, O. Eesti kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni
aastail (1925-1929), Tallinn, 1958.

Eesti maa rahvas, kultuur, Tartu, 1926

Karma, O Tööstuslikul revolutsioonil sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tööstuse arenemine 1917. aastani, Tallinn, 1963.

Kruus, H. Linn ja küla Eestis, Tallinn, 1920

Lenekülgi Tartu ajalooost, Eesti Raamat, 1964.

Krinal, N. Loone, L. ja Soidra, I. Majandusliku mõttepõnijooni kodanlikus Eestis (1920-1940), Tallinn 1962.

Ljstogenko P. N. NSV Liidu rahvamajdnuse ajalugu, 2 kd. Kapitalism, Tallinn, 1961.

Pullat, R. Eesti linnarahvastiku looduslik ja mehhaaniline ning vanuseline struktuur aastail 1917-1940, ENSV TA Toimetised, ühiskonnateaduste seeria, 1969. nr. 1, lk. 360-373

Pullat, R. Mõningaid andmeid Tallinna demograafiast aastatel 1917-1940, Rmt: Ajaloo järskudel radadel, Tallinn 1966, lk. 205-219

Pullat, R. Tallinnast ja tallinlastest. Nihked elanikkonna sotsiaalses koosseisus 1871 - 1917. Tallinn 1966, lk. 25-30

Renter, R. Suurtööstuse tekkimine ja arenemine Eestis XIX ja XX sajandil, Tallinn 1958.

Saarniit, R. Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920-1924)

Sauks, F. Kaubanduse arengust Eestis kapitalismi tingimustes (1900-1940), Tallinn 1968.

Sepre, O. Eesti kodanlik riik monopolistide teenistuses, Tallinn, 1963

Sepre, O. Kodanliku Eesti sõltuvus imperialistlikest maadest, Tallinn, 1964

Sillivask, K. Võitlus oktoobrirevolutsiooni teostamise ja nõukogude võimu vääraskindlustamise eest Tartu linnas ja maakonnas (märtsis 1917-veebr. 1918) - Rmt, Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis, Tallinn 1957, lk. 37-87

Moosberg, H. Eesti kodanluse kontrrevolutsioonilised tegevused ja tööranva võitlusest selle vastu Sotsialistliku revolutsiooni ranuliku arengu perioodil (märts-juuli algus 1917)

Rmt. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis, Tallinn 1957, lk. 7-35

Tartu linna statistikabüroo, koguteos "Tartu", Tartu, 1927

Vihalem, F. Eesti kodanlus imperialismi teenistuses, Tallinn, 1960

Vihalem, F. Valimised kodanlikus Eestis, Tallinna, 1963

Ulevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajalooost, II kd, Tallinn, 1963

Гиндин, У. Ф. Русская буржуазия в период
капитализма и развитие и
особенности, "История СССР", 1963 г. 2, 3, к. 57-81

Малый, У. Т., Вопросы статистического насе-
ления в трудах В. И. Ленина, Москва,
1963

Стародубский, Л. В. Статистика буржуазной
Латвии на службе реакции,
Рига, 1953

4. Arniivimaterjalid

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarniiv (RAKA), Tartus

- F.1859 Tartu Juudiühispank
- F.2117 Tartu Ringkonna Vabrikantide Unisus
- F.2549 Tartu Unispank
- F.2553 Tartu Majaomanikkude pank
- F.2622 Tartu linnavalitsus
- F.4364 Tartu linna statistikabüroo
- F.4410 Tartu Linnapank

S I S U K O R D

Sissejunatus

2

Esimene peatükk

Tartu elanikkond

1. Rahvaarvu dünaamika	6
2. Elanikkonna professionaalne ja sotsiaalne koosseis	11
3. Elanikkonna sooline ja vanuseline koosseis	20
4. Rahvuslik koosseis	24

Teine peatükk

Tartu kodanlus ja tema sotsiaalne koosseis

1. Eesti kodanluse mõningaid iseloomulikke jooni	26
2. Tartu kodanluse kujunemise ajaloo	30
3. Kodanluse arvuline suurus ja sotsiaalne koosseis 1922.a. ja 1934.a. rahvaloenduse andmeil	36

Kolmas peatükk

Kodanluse tegevussfäär

1. Tööstuskodanlus	
a. Kodanliku Eesti tööstuse üldine iseloomustus	40
b. Tartu tööstus	45
c. Tartu tööstuskodanlus	50
2. Kaubanduslik kodanlus	
a. Tartu kaubanduse arengust	56
b. Tartu kodanluse tegevus kaubanduses	60
3. Kodanluse poliitiline tegevus <i>finantsalal</i>	63
4. Kodanluse poliitiline tegevus	65

Lõppsõna

72

Venekeelne resüme

81

Lisad

77

Kasutatud kirjandus

85